

Meahcci - identitehta, kultuvrra ja birgejumi vuodđun

- Raporta sámedikki meahccebargojoavkkus, guovvamánu 29.b.2016.

Sisdoallu

Sámedikki bargu.....	3
Lávdegottis mielde ja čoahkkimat.....	3
Álggaheaddji mearkkašumit.....	4
Ealáhusovdáneapmi ja árvoháhkkan meahcis.....	4
Sámedikki areála- ja birasdieđáhus, 2009.	
Eallit riikkas riikka eavttuid mielde.....	5
Sámi meahcásteapmi.....	7
Ipmárdus meahcis.....	9
Mii lea sámi Meahcásteapmi?.....	10
MEAHCI vuoigatvuodaguoddit.....	11
Ovttasdoaiman joavkkuid gaskkas.....	12
Sámi geavaheapmi ja norgga riektedoahpagat.....	14
Mánát ja nuorat - mánáidgárddit ja skuvla.....	15
Bivdu, boraspiret ja ráfáiduhttimat.....	15
Smávvafođđut.....	17
Gidđalodden.....	17
Bivdde ja luoitte.....	18
Eanet gilvu areálaid ja resurssaid alde “áibmodasmeahcceturisma”.....	18
Finnmárkoláhka 2005.....	19
EEO-mearrádusat.....	22
Molssaeavttuid árvoštallan.....	23
Sámi vuoigatvuodálávdegoddi II - NÁČ 2007: 13.	
Girjeráidu A. Ođđa sámeriekti (sru II).....	24
Fágajoavkoraporta “Meahcchálddašeami álkidahttin”.....	26
Dutkan ja hálddašeapmi - máhttu sámi árbevirolaš máhttu birra.....	26
Sámi luonddugeavaheapmi álbmotmehciin ja suodjalanguovlluin.....	28
Mohtorjohtolat.....	28
Mearrasápmelaččat.....	29
Loahppaevttohusat.....	30
Ollislaš guorahallan lágain ja njuolggadusain mat hehtejit árbevirolaš geavaheami.....	30
Sierra láhkaraparágráfa meahci identitehtalaš ja kultuvrralaš árvvu deattuheapmái?.....	30
Vuodđodokumeanttat ja girjjálašvuohta.....	30
Mildosat.....	31
Cealkámušat Sámediggái boazodoalldieđáhusa oktavuodas – earenoamážit lullisámi båtsoe - boazodoalu birra.....	31

Sámedikki bargoáigumuš

Sámedikki hálddahus čállá iežas vuodčoállois beaiváduvvon 28.8.15 ahte Sámediggeráđdi lea álggahan barggu ođastit sámedikki areála- ja birasdiedáhusa. Dan oktavuodas háliidit ásahit joavkku mii «... galgá veahkehit čalmmustahttit sámi meahcásteami ja mot otná hálddašeapmi lea heivehuvvon meahcásteddjiid dárbbuide». Dát resursajoavku galgá buktit iežas evttohusaid sámi meahcásteami siskilduvvon politihkkaovdáneapmái.

Joavkku barggu ságaškuššamis daddjo ahte lea hástalus hálddašeamis ja hálddašeapmái ahte árbevirolaš ávkkestallama báikedoalloatnui ii sáhte kategoriseret doahpaga “ealáhusdoaimmaheami” vuollái, muhto ahte kultuvrralaš mearkkašupmi liikká lea eambo go dušše “astoáiggedoaimma”. Eanas sámi gilážiin lea dakkár ávkkestallan dábálaš mii buktá báikedoallui luondubuktagiid, ja dasto dat lea hui dehálaš lassidoarjjan ollislaš báikedoalloekonomiijii. Muhtun dilálašvuodain sáhtá maiddá leat mearrideaddjin olbmuid ollislaš dinemii ja vejolašvuhtii orrut dán guovlluin.

Viidáset daddjo ahte mihttomearri lea ahte sámi *meahcásteapmi* galgá biddjot vuodđun almmolaš meahccehálddašeamis. Dát bohtá reflekterejuvvot areála- ja birasdiedáhusas. Doppe váldo digaštallamii árbevirolaš meahcceávkkestallama vuhtiiváldin báikedoalu geavaheapmái, lotnolagaid arealahálddašeami árbevieruid bisuheimiin, «... almmá čatname dan ealáhusdoaimmaheami ekonomalaš mihttomearrái». Árvovuodosaš vuolggasaji vuodul galgá «... čalmmustahttit árbevirolaš meahcceávkkestallama ja meroštallat mot Sámediggi berre dainna bargat viidáset.

Joavku galgá lagat guorahallat mii sámi *meahcásteapmi* lea ja mot otná njuolggadusat ja hálddašeapmi leat heivehuvvon báikkálaš árbevieruide, boares vieruide ja meahcceresurssaid geavaheami ja bisuheami riekteáddejumiide.

Viidáset galgá joavku guorahallat mot hálddašeamis váldojuvvo vuhtii *meahcásteapmi*, ja leago otná hálddašanstivrenvuohki heivehuvvon meahcásteddjiid dárbbuide. Dás lea vejolašvuhta geahčadit makkár heivvolaš bargoneavvut eiseváldiin ja hálddašeamis leat sámi kultuvrra ja eallinvuogi joatkima várás. Vuhtiiváldojuvvo go árbevirolaš *meahcásteapmi* báikkálaš ja guovddáš hálddašangeavadiin? Makkár vejolašvuoda addet sierraláगत mat muddejit muhtun ođasmuvvi resurssaid báikkálaš heivehemiide mat doahhtalit sámi kultuvrra ja boares vieruid?

Sámediggi ásahii dili nu viiddis oktiibidjamii go vejolaš, ja aiddostahtá ahte

«... resursajoavku sáhtá addit cealkámušaid ja kommentáraid diedáhusbarggu bargojuvvon árvvoštallamiidda ja evttohusaide go guoská meahcceresurssaid geavaheapmái, hálddašeapmái ja bisuheapmái. Nu sáhtá joavkkus maiddá leat referánsajoavkku doaimma».

Čoahkkáigesson hámis mandáhtta hábmejuvvon dán lági mielde:

«Resursajoavkku mandáhtta lea buktit iežas evttohusaid meahcásteami politihkkaovdáneapmái. Dát evttohusat bohtet leat oassin Sámedikki areála- ja birasdiedáhusa máhttovuodas. Lávdegoddi sáhtá maiddá ovddidit oainnuid dieđuide maid Sámediggi ráhkada meahci birra diedáhusbarggu oktavuodas».

Lávdegottis mielde ja čoahkkimat.

Lávdegottis leat dát olbmot leamašan mielde:

Siss Heidi Hansen, Gunnarnes Gádde-lččát, Nancy Porsanger, Sirbmá, Johan Ingvald Hætta, Guovdageaidnu, Sigvald Persen, Siskit Billávuotna, Jan Erik Henriksen, Áltá, Unni Fjellheim, Plassje.

Lávdegotti čáli lea leamašan Steinar Pedersen, Deatnu.

Lávdegottis leat leamašan 4 čoahkkima:

- Romsa, 28.-29.10.15
- Romsa, 26.11.15
- Áltá, 7. -8.1.2016
- Plassje, 17.-18.2.2016

Lávdegoddi oassálasttii maiddái Sámedikki fágalaš sisdoallovalljugis areála- ja birasseminárii Romssas, 25.-26.11.15. Lávdegoddái lea maiddái leamašan nannodahkan ahte fágajodiheaddji Sten Olav Heahhta lea čuvvon buot čoahkkimiid.

Álgaheaddji mearkašumit

Lávdegoddi lea ságaškuššan sámi meahcásteami árvovuodu, ja makkár árbevirolaš luondugullelašvuoda vuoddu olbmui lea odne. Mii dat lea maid váldá mielde ođđaáigásaš servodahkii, ja makkár hástalusaid lea earret eará teknologalaš ovdáneapmi mielddisbuktán?

Barggus lea leamašan eanemus lági praktihkalaš olahusmearri, doaivagiin ahte ovddiduvvon evttohusaid galgá leat vejolaš duohtandahkat ja dat galggašii veahkehit buorideami boahteáiggi sámi meahcásteami eavttuid. Dan oktavuodas lea lávdegoddi eanas muddui ávkkii atnán miel-lahtuid mánggabeallásaš gelbbolašvuodas ja daid vásáhusaid mat ieš gudet osiin Sámis leat.

Bargosuorgi lea leamašan hui viiddis. Lávdegoddi danin árrat gávnnašii ahte fertii válljet fáttáid ja temáid maid birra lei álki dadjat juoidá. Mii dovddastit ahte ii leat leamašan vejolaš dadjat juoidá “buot áššiid birra”.

Mii leat ságaškuššan ja čujuhan muhtun háldašančovdosiidda mat sáhttet veahkehit buorideame árbevirolaš sámi meahcásteami dili ođđaáigásaš servodagas. Min listu liikká ii leat dievaslaš, muhto doaivva lea liikká ahte Sámediggi bohtá gávdnat elemeanttaid maid sáhtta geavahit viidáset politihkkahábmemis go guoská

luondduburiid geavaheapmái sámi guovlluin.

Mandáhta olis sáhtta joavku maiddái ovddidit rávvagiid mat eai njuolgut gula meahcásteapmái. Mildosis váldit dan oktavuodas ovdan muhtun gažaldagaid mat gusket earenoamážit lullisámi guovllu boazodollui/báatsoe. Dat leat cealkámušat Sámedikki bargui ođđa boazodoalldiedáhusain.

Suorgi mas lea dahkamuš árbevirolaš sámi ealahusdoaimmaiguin, lea mearresursaid geavaheapmi ja hálddašeapmi. Doppe leat hástalusat olbmuide geain vuodđun lea ruovttubivdu lotnolagaid eará ealahusaiguin, ahte sin riektivuoddu dadistaga lea biedganat. Dat dáhpáhuvá ain sihke mearra- ja luossabivddus, ja ovdamearkka dihte guollebiebmanealahusa háldogáržžideapmi vuotnaareálain. Dán birra áigut dadjat juoidá loahpas.

Min mielas lea maid riehta jievžat ovttaskas áigeiguovdilis dokumeanttaid váldočuoggáid mat gullet joavkku bargui. Dát guoská vuosttažettiin Sámedikki 2009 areála- ja birasdieđáhusii ja Sámi vuoigatvuodálávdegotti II evttohusaide sámi guovlluid birra Finnmárkku lulábealde. Mii namuhit maiddái fágajoavkoraportta meahcehálddašeami birra mii almmuhuvui 2014:s.

Min čoahkkáigeassi ráva lea ahte Sámediggi berre ollislaččat guorahalat lágaid ja njuolggadusaid mat odne hehtejit ahte olbmot galget sáhttit ávkkástallat báikkálaš luondduburiid mat leat nannámis ja mearas, áiggiid čađa geavaheami ja álgoálbmotrievtti prinsihpaid mielde, ja geavahit buot olámuttos kanálad sihkarastin dihte dán rievtti.

Ealahusovdáneapmi ja árvohákan meahcis

Meahcci lea álohii leamašan vuđolaš resursa álbmogii sámi guovlluin. Dát sáhtta maiddái addit vuodu eanet árvohákamii mihtiduvvon ruvnnuin ja evriin, go dilli aktiivvalaččat láchččojuvvo ealahusovdáneapmái. Dát lea lávdegotti mandáhta olggobealde. Mii áigut liikká cuiggodit ahte dárbbášuvvo heivvolaš organiseren dakkár ealahusguvllot doaimmas masa vuodđun lea meahcci. Sámediggi berre

maiddái árvoštallat várre eanet hálddahaslaš resurssaid dakkár barggu fuolaheapmái.

Dát eaktuda kártema valljodagain mat sáhttet ealáhusovdáneapmái leat vuodđun. Ferte ovddiduvvot ealáhusplána - vejolašvuodát, hástalusat ja gáržžideamit, ja ášahuvvot almmolaš ealáhuslistu. Buvttaovdáneapmi lea maiddái dehálaš, ja sáhtta jurddašit ahte ovttasbarggus Sámedikkiin ovddiduvvo ealáhusšiehtadus *meahcásteapmái*.

Sámedikki areála- ja birasdieđáhus, 2009. Eallit riikkas riikka eavttuid mielde

Sámediggi lea ovdal ráhkadan eanet dokumenttaid main lea stuora guoskevašvuolta meahccejoavkku bargui. Dakkár guovdilis dokumeanta lea 2009 Sámedikki biras- ja areáladieđáhus - *Eallit riikkas riikka eavttuid mielde*. Min mielas lea riektá čoahkkáigeassit daid osiid dán dokumeanttas main lea stuorámuš guoskevašvuolta lávdegotti bargui.

Dieđáhusas daddjo ahte areála ja resurssat addet vuodá ássamii ja ealáhusdoaimmaheapmái, ja ahte dat lea eaktun iežas kultuvrra ja servodateallima ovdáneapmái. Viiddis sámi guovlluin gávdnojit valljugis resurssat, mii lea buktán gilvu eará beroštumiin. Dát fas lea dagahan deattu árbevirolaš eallinmálliide ja eallinvugiide.

Dieđáhus viidáset čilge lágaid- ja njuolggadusaid birra mat addet Sámediggái váikkuheami areála- ja biraspolitihkas. Dát guoská Sámedikki iežas njuolggadusaide meahci rievdaduvvon geavaheami birra Finnmárolága mearrádusaid ektui, ja earenoamážit plána- ja huksenláhkii mii čielgasit maiddái galgá sihkkarastit sámi kultuvrra, ealáhusdoaimmaheami ja servodateallima vuodá. Luonddušláddjivuodáláhka gullá maiddái dán kategorijii.

Váldoáigumuš 2009 dieđáhusain lei sihkkarastit nanaguoddevaš ovdáneami davviguovlluin, mii

siskkilda sihke ekologalaš, kultuvrralaš ja sosiála nanaguoddevašvuodá. Dat siskkilda beassama ja vuoigatvuodaid iežas ássanguovlluide ja vejolašvuodá hálddašit daid iežas árbevieruid ja árvuid olis. Dát bidjá maiddái gáibádusaid bajitdási eiseválddiide, ráđđehussii ja stuoradiggái, ja báikkálaš dásis earenoamážit suohkaniidda maid ovddasvástádus lea bidjat doibmii areála- ja biraspolitihka.

Dieđáhus ságaškuššá maiddái mat leat sámi árvvut, ja gávnnahe ahte sámi árvooaidnu háreve lea biddjon vuodđun almmolaš hálddašeamis. Nanu fuolkegullevašvuolta meroštallojuvvo leat sámi árvun, ja dát gullevašvuolta ráhkada čanastaga báikái ja guvlui - vaikko dat lea eret fárrejuvvo ja lea šaddan astoáiggeeanadahkan.

Eará sámi árvi mii deattuhuvvo lea árbevirolaš luondduoaidnu, ja ahte dát lea maiddái áige- guovdil areálaid ja resurssaid hálddašeami oktavuodas. Dát gullá oktii dainna ahte sorjjasvuolta lundui lea addán sihke stuora dieđu dan birra ja áktejumi dasa. Olbmot válde dan maid dárbbášedje iežaset birgejupmái, eaige goaridan boahhtevaš buolvvaid vejolašvuodaid. Dat lei nanaguoddevaš ávkkástallan geavahusas.

Konstaterejuvvo ahte vaikko eanetlohku dain geat orrot sámi giliin odne eai njuolga leat sorjivaččat luonddus, de olbmui lea ain dat ipmárdus luonddus mii manná ruovttoluotta árbevirolaš sámi ávkkástallankultuvrii.

Dieđáhus maiddái ovdandoallá ahte báikkálaš sámi bealis ákkástallojuvvo dainna ahte meahcci don doloža rájes lea leamašan ávkkástallanguovlu ja báiki gos viežžá dehálaš doarjaga birgejupmái ja sisabohtui. Nuppe bealis leat láchkamearrádusat mat muddejit johtolaga ja meahcásteami mat unnit váldet vuhtii sámi árbevieru ja árvooainnu.

Meahcásteapmi - eai dušše dievddu

Hui dehálaš cuiggodeapmi dieđáhusas lea ahte areála- ja resursahálddašeamis áinnas lea stuorámuš fuomášupmi biddjon dievdduid geavahanguovlluide ja máhtolašvuhtii. Dievdduid ovddasvástádussuorgi boazodoalus ja

meahcásteamis, ealgabivddus, guollebivddus ja bivddus lea ožžon stuorát fuomášumi go nissoniid *meahcásteapmi* ja ávkkástallanguovlluid geavaheapmi ja sin máhtolašvuohta meahci ja ávkkástallanguovlluid birra. Dát lea dagahan ahte digaštallan lea ollu fuomášuhtán mohtorjohtolaga *meahcis* ja beassama ođđa guovlluide dakkár vuodjinfievrruiguin, dahje vejolašvuođa doaimmahit giđdaloddema ja vejolašvuođaid eanet ealgavállaide. Nissoniid ja mánáid árbevirolaš *meahcásteapmi*, nugo muorječoaggin, gámassuinniid ja bárkkuid čohkken, ja guollebivdu lagas jávrrin ja jogain, lea hárvenaš váldon ovdan ja šaddan digaštallanfáddán boahttevaš geavahusa ja vuoigatvuođaid birra.

Láhkamearrádusat ja konvenšuvnnat

Biologalaš šládđjivuođa konvenšuvdna lea guovddážiš go guoská birrasii ja areálaid geavaheapmái.

Álgoálbmogiidda lea konvenšuvnna 8. artihkal dehálaš:

«Juohke šiehtadanbealli galgá nu guhkás go lea vejolaš ja ulbmillaš... vuhtiiválddedettiin iežas nationála lágaid, árvvusatnit, bisuhit ja seailuhit álgoálbmogiid- ja báikegottiid máhtuid, innovašuvnnaid ja geavvada, mat ovddastit dehálaš eallinvugiid biologalaš šládđjivuođa bisuheapmái ja nanaguoddevaš geavaheapmái, ja ovddidit viidábut geavaheami dain, miedihemiin ja searvamiin dakkár máhtuid, innovašuvnnaid ja geavvada háldejeddiin, ja ávžžuhit govtolaš juohkimii ovdduin dakkár máhtuid, innovašuvnnaid ja geavvada ávkkástallamiid geažil».

Diedáhusas daddjo ahte dát artihkal rahpá dasa ahte álgoálbmogiin galgá leat mearkkašahti oassi mielde mearrideapmi iežaset máhtu, geavahusa, eallinvuogi ja juogadeami badjel. Stáhta lea maiddáai álbmotrievttálaččat geatnegahtton sihkkarastit sámi kultuvrra ávnnaslaš vuođu, ja ahte lea sámi oassálastin sámi guovlluid luonduresursasid geavaheamis, hálddašeamis ja bisuheamis.

Luonddušládđjivuođalágas leat ulbmilparagrafas sátnádeami dan birra ahte sihkkarastit sámi kultuvrra vuođu. Láhka galgá maiddáai dohkkehit

ja deattuhit sámi árbevirolaš máhtu oassin almolaš mearrádusaid máhttovuođus mat gullet luonddušládđjivuhtii.

Konstaterejuvvo ahte areálaid ja resurssaid hálddašeamis eanas muđui dáhpáhuvvá báikkálaččat, mas plána- ja huksenláhka lea deháleamos stivrenreaidun. Dát láhka addá ovttas- kas suohkanii viiddis válddi ja ovddasvástádusa hálddašit iežas areálaid ja resurssaid.

Ođđa plána- ja huksenlága plánaoassi sihkkarastá sámi beroštumiid eanan- ja resursahálldašeamis. Paragrafa 3-1, mii siskkilda plánema bagguid ja doahhtalusaid dán lága mielde, dadjá ahte dat galgá sihkkarastit kultuvrra, ealáhusdoaimmaheami ja servodateallima luondduvuođu. Viidáset lea Sámediggái addon riekti ovddidit vuostecealkámušaid suohkanplána areálaoassái ja muddenplánaide gažaldagain mat leat mearkkašahti mearkkašupmi sámi kultuvrii dahje ealáhusdoaimmaheapmái.

Árbevirolaš máhttu

Dehálaš suorgi lea registreren ja dokumentašuvdna árbevirolaš máhtus luonddu ja dan resurssaid geavaheami ja áddejumi birra. Deattuhit maiddáai ahte árbevirolaš máhttu sáhtta veahkehit oazžumis nanaguoddevaš hálddašeamis luondduresursain ja areálain. Dakkár máhtus lea maiddáai iešárvu, dat gaskkusta sámi historijá ja addá otná bulvii dieđuid iežaset vássánaigi ja iežaset árvvuid birra.

Álbmotstruktuvrra rievdadusat ja gulle-vašvuohta vuođđoealáhusaide

Mediadiedáhus čalmmustahtta maiddáai fárreimiid sámi boaittoheali giliin ja sámi guovlluid álbmotstruktuvrra rievdadusaid - gos relatiivvalaččat šaddet eanet ja eanet vuorasolbmot. Muhtun guovllut leat vásihan olles 53,9% eretfárrema áigodagas 1990-2007. Álbmotstruktuvrra ja geavahanvugiid rievdadusat mielddisbuktet maiddáai eanadatrievdadusaid. Geavahan- ja ávkkástallaneanadat jávká. Dasto maiddáai jávká máhttu ja vásáhus mii gullá dakkár geavahanguovlluide. Árbevirolaš eanadat rievdá ávkkástallan- ja buvttadanareálas šaddat guovlun vuoinjasteapmái ja “vásáhusaide”. Dat maiddáai mearkkaša ahte viesuin rievdá doaimba

ja šaddet bartan ja astoáiggeviessun oanehit áigodagaide jagis.

Sámi guovlluin lea oassi dain geat barget vuoddoealáhusain ain riikkagaskameari bajábealde. Sámi ealáhus nugo boazodoallu váldojuvvo ovdan go dat váikkuha birasustitlaš biebmobuvttadeapmái lagasguovllu buktojuvvo, dearvvaš biepmuin ja lea mielde ráhkadeame mihtilmas eanadaga.

Kulturmuittut leat dehálaččat

- Dat mitalit guovlluid guhkitáigásaš geavaheami birra.
- Dat čájeha sámi eanadat- ja luondduipmárdussii, ja mearkkašumi mii eanadagas ja luonddus lea ekonomalaš, sosiálalaš ja vuoiŋnalaš dilálašvuodaide.
- Dat leat oassin dálááiggi dilálašvuodas, go dat váikkuhit kultuvrralaš gullelašvuoda vásáhussii ja diđolašvuhtii mot luonddu galgá geavahit.
- Sámi kultureanadagas lea stuora áigečikŋodat.
- Kulturmuittuin lea alla joatkevašvuohra daningo eanadaga geavaheapmi, beroškeahhtá teknologijaovdáneamis, ii leat rievdan nu ollu historjjá čađa.
- Dát eanadat dasto lea mielde bisuheame dán eanadaga ovdasteami historjjálaš ruohttasiid sihke otná ja ihttábeaivvi buolvvaide.

Dieđáhusa vuoruhuvvon doaimmat main lea eanemus guoskevašvuohra meahccelávdegoddái:

- Bargat dan ala ahte árbevirolaš sámi luondduoaidnu biddjojuvvo vuodđun resurssa- ja eananhálddašeapmái sámi guovllus.
- Čalmustahttit nissoniid máhtolašvuoda ja árbevieruid go guoská meahcceresurssaid geavaheapmái.
- Čuovvulit luonddušládjjivuodálaga buot surgiiin mat gusket sámi beroštumiide.
- Ráhkadit areálapolitihkalaš plánanjuolggadusaide vai sihkkarastá sámi kultuvrra, ealáhusdoaimmaheami ja servodateallima vuodá

almmolaš areálaplánemis Sámedikki hálddašanguovllu suohkaniin.

- Bargat oazžumis vuoigatvuodá- ja ealáhuspolitihka mii mielváikkuha bisuhit stabiila ássama maiddá sámi guovddášbáikkiid olggobealde.
- Stivrenvejolašvuodaide geavahit mat leat ođđa plána- ja huksenlágas aktiivvalaččat sihkkarastit ássanminstara báikkálaš árvvuid vuodá, nugo ovdamearkka dihte nanu fuolkečanastagaid ja lagas čanastaga gaskal ássanbáikki ja luondduguovllu.

Joavkku árvvoštallan

- Bargojoavkkus eai leat makkárga váttisvuodát doarjut daid árvvoštallamiid mat leat dahkkon dokumeanttas *Eallit riikkas riikka eavttuid mielde*. Dieđáhusas gáibidit eanas evttohuvvon doaimmat joatkevaš čuovvoleami. Lassin dasa ahte čielggadahttit muhtun elemeantaid mat das namuhuvvojit, de ovddida joavku maiddá eanet ođđa doaimmaid maid mii rávvet Sámedikki čuovvulit.

Sámi meahcásteapmi

Mihttomearri sámi meahcásteami bargguin lea ahte dat berre dohkkehuvvot formálalaččat iešheanalis kulturovdanbuktimiin ja sámi eallinvuogi dovddaheapmin. Áššáigullelaš gažaldat lea danin mii lea mihtilmas dahje earenoamáš sámi meahcástemiin. Ollu earát dahket dan seamma go sápmelaččat. Sii čogget murjjiid, bivdet, čogget urttaid, bivdet guliid duottarjávriin, čullet boaldinmuoraid ja áinnas barget dán lotnolagaid eará luondduealáhusaiguin nugo mearra- ja luossabivdduin. Sáhtta maiddá jearrat leago dárbu guorahallat dahje ráddjet dán lagat eará álbmogiid dahje čearddalaš joavkkuid ektui.

Vástáduš lea seamma álki go gažaldat. Sápmelaččat eai leat ávkástallan luondduburiid ráddjejuvvon guovlluid siskkobealde daningo sii leat leamašan dahje leat sápmelaččat, muhto daningo sii árbevirolaččat leat orron dihto guovlluin ja leat heivehan iežaset dilálašvuodaide

doppe. Seamma ládje go olbmot eará báikkiin oavvildit ahte guhkesáiggi geavaheapmi maiddá ása vauoigatvuodá - almmá nu ahte das livčče vuostálasvuohda earáid ektui.

Dakkár oktavuodas lea árbevirolaš lahkoneapmi lundui - meahccái - dehálaš. Norgga servo-dagas lea vuolggasadji dávjá ahte luondu lea vuoiŋgasteapmái vuodđun, mii fas dárkilit gullá oktii doahpaga ovggustallan. Dakkár govas šaddet ođasmuvvi luondduburrit juoga mat leat vuodđun astoáiggedoaimmaide- nugo rievssat-bivdui, lustabivdui, kitingai, beanavuodjimii, sihkelgilvuide ja merkejuvvon tuvraláhtu-ide. Dan oktavuodas fuobmá dattetge ahte ovggustallan lea sátni mii ii gávdno sámi sátnehivvodagas, juoga mii ieš alddis sáhtá muitalit guovttelágan kultuvrralaš lahkoneami birra luondduburiide.

Dan oktavuodas lea áigeovuoddil váldit mielde muhtun ođđa, dahje dárkkuhit muhtun doahpaga mat dán suorggis geavahuvvot odne. Dárogilli dávjá geavahit doahpaga meahcci dan birra mii lea gilvojuvvon guovlluid ovggobealde. Dávjá dát nai čilgejuvvo leat álbmodasmeahccin. Sámi terminologijias lea lagamus gielalaš doaba meahcci. Dán oktavuodas gávdná fas meahccasteami - mii mearkkaša ávkkestallat luondduburiid *meahcis*. Dasto oazžu *meahcci* mearkkašumi resursaguovlu - báiki man atná ávkin, man olmmoš *ávkkestallá*. Dat mearkkaša ahte ávkkestallanvuodđosaš ávkkestallan ođasmuvvi luondduburiin *meahcis* lea leamašan (ja lea) oassin birgejumis - birgemuša vuodđun - doaba mii fas vuolga sánis birget - dan ahte olmmoš birge. Eanasmuddui leat leamašan buktagat mat njuolga leat adnon báikedoalus, dat mearkkaša iežas birgejumái, muhto maiddá vuovdingálvun vai háhka reaidaruđa sisaboáduid. Birgemis ii leat sáhka dušše birget luonddus ja dainna maid luondu fállá. Dát gáibida máhtolašvuodá ja árvvuid mat ain adnojit dehálažžan sihke boazodoalus ja dáloniid gaskkas.¹

1) Doahpaga birget dáfus čujuhuvvo e.e. Aikio 2010, ja Henriksen, J.E. artihkkalii, almmuhemiid vuolde.

Doahpaga ávkkestallat ja birgejumis okta-vuodas lei dehálaš vuodđun ahte ávkkestallat measta buot sihke bohccos, šibihiin, ealggain, guliin, j.v. Njuovvovvovon eiliin váde vara, gaccaid, oivviid, siskkožiid, duljiid/náhkiid ja čolliid. Dán barggus ledje mielde sihke goappaš sohkaheali ja buot buolvvat. Mánáin lei dáppe luonddolaš oahppanbáiki gos prinsihppa lei ahte ii maidege galgan bálkesttit, muhto ahte visot galggai geavahuvvot. Šattuin lea maiddá leamašan ollislaš ávkeárvu. Soagi ruohtasiid, máddaga, bárkku, máihli ávkkestalle, ja ávkkestallan lei viiddis; dat adnu huksenávnnasin, skoađasin, oadđinvuložin, boaldámuššan, cahkkeheapmái, *goar-kun* (“gáffemuorra”), dálkkasin, juhkamuššan, dáhkkegokčasiin, goriide, gievkkanneavvun, jnv.

Ávkkestallat borramuša njuolga luonddus, vuovddis, váris, jogain, duottarjávriin ja mearas - lei vuodolaš oassin olbmuid “eallimis ja doaimmain”. Danin sáhtá vejolaš definišuvdna birgejumis leat ahte lei báikkálaš, ođasmuvvi luondduburiid geavaheapmi mii veahkehii bisuhit kultuvrra ja ássama.

Oassin dás olbmot ledje eanas áiggi *jagis meahcis*. Ovdamearkan meahci geavaheapmái lea ahte muorat mat galge adnot boaldámuššan njeidojuvvojedje ovdal Mihcamáraid, ja njáskujuvvojedje čakčageasi. Dasto bidje muoraid sohttui, fievrrededje daid orrunbáikái dálvet, sahejedje ja luddejedje daid, ja atne daid boaldámuššan jagi maŋgel go ledje njeidon. Seamma ládje lei mearragáttis, gos rievddahasat galge goikaduvvot vissis áiggi ovdalgo daid sáhtii sahet boaldámuššan. Dát dagahii ahte olbmot mángga gearde fitne *meahcis* ja nu váikkuhii dát ollislaš ja birrajagi geavaheapmi ása hit juoga mállat gullevašvuodá ja eaiggátvuodadili dakkár guvlui maid joatkevaččat bearráigehečče. Galggai ovttasdoaimmat luondduin, ja ovdamearka dihte geavahedje mánnomuttuid mearridit goas galgá njeaidit boaldámušmuoraid dahje gávdnát fáttáid iešguđet ulbmiliidda. Mánnomuttut ledje maiddá dehálaččat dasa goas njuovvan galggai dáhpáhuvvat, ja goas ja gosa berrii suohpput firpmiid go bivdá iešguđetlágan guollešlájaid. Ain leat ollugat geat dahket dán.

Meahci geavaheamis lei maiddái vuoiŋnalaš di-
menšuvdna. Danin ledje bassi báikkit ja sieiddit
- bálvvosgeađggit - dehálaččat ovddeš áiggis.
Daidda galggai čájehit gudnebalolašvuoda, ja
ain lea gal nu ahte ollugat vánddardit gudne-
vuollegašvuodain go leat dákkár ovdakristtalaš
áiggi boares muittuid lahkosis. Dat mearkkaša
ahte oktavuoha gaskal dološáiggi ja dálááiggi
meahci geavaheapmi dien ládje maid ovdanbuk-
tojuvvo. Ollu sápmelaččat leat bisuhan árbevieru
dearvvaht ja jearrat lobi (dain geat ovdal leat
geavahan báikki) go orodit ovttá báikkis ja sii
lohpidit guođdit báikki seamma dilis go dat lei
go sii bohte dohko. Ollugat giitet ja dahket
dearvvođaid go guđdet báikki.

Olbmot doibme oahpes kollektiivvas gos doaba
birgehallat lei guovddázis. Dat mearkkaša ahte
lei dehálaš ahte ledje albma ja čorges láhtten-
vuogit earáid ja sin luondduburiid geavaheami
ektui seamma guovllu siskkobealde. Nu ožžo
kollektiivva - siidda dahje giláža - doaibmat
buoremus lágiid.

Guovlluin orro unnán olbmot ja ovttaskas
olbmos lei oalle ollu iešmearrideapmi ja vejo-
lašvuoha plánet mot geavaha *meahci*. Unnán
gilvu olggobealde olbmuid mielddisbuvttii
maiddái ahte jahkásaččat sáhtii lonohallat guol-
lejávrriid gaskkas, ja dasto bisuhit guollemáddo-
daga buoremus dásis.

Dát lea rievdan otnáža rádjái. Gilvu *meahci* alde
lea sturron, ja ovddeš hálddašanstrategiijat
eai šat doaimma. Ođđa geavaheaddjit háliidit
geavahit meahci ođđa ja eambbo vuoiŋnastan-
lágan vugiid mielde. Ođđa teknologijja, nugo
ovdamearkka dihte mohtorjohtolat, dahká ahte
eambbogat besset meahccái, muhto dat maid
ráhkada ođđa hástalusaid ain nanaguoddevaš
geavaheapmái. Stuoraservodat lea čadahan
muddemiid mat ovdal gulle njuolga luonddu
geavaheddjiide. Earret boazodoalu geavaheami,
mii belohahkii lea dohkkehuvvon boazodoallo-
lága bokte, de stuoraservodaga muddenmálet
eai dohkket dan *meahcásteami* man mii govvidit
dás.

Joavku ipmirda jus muhtumat bidjet gažaldaga

dasa lea go sámi meahccedoaimmaheami -
meahcásteami - čalmmustahttin váikkuhus dološ
áiggi jurddašeamis ja makkár guoskevašvuoha
dás lea ođđaáigásaš servodahkii gos ruhtaeko-
nomijja stivre.

Vuđolaš kultuvrralaš árvi dás lea dakko ahte
dát lea joatkka ovddeš buolvvaid doaimmain
- nu ahte meahci ávkkástallan lea sihkkaras-
tin árbevirolaš máhtu geavaheami bokte maid
buolvvat min ovdal leat ásahan. Olbmot hál-
dašedje luondduburiid doppe mánggabelat
geavaheami bokte. Ja - vejolašvuoha ieš viežžat
buori ja dearvvaš kvalitehtaborramuša mas eai
leat seagadasávdnasat, njuolga luonddus, lea
stuora ealáhuslaš- ja identitehtalaš mearkkašup-
mi ollugiidda.

Áigodagaid mielde ruovttoluotta boahhti
ávkkástallan maid *meahcásteapmi* mielddisbukta
lea maiddái vuohki mot otná ođđaáigásaš sá-
pmelaš sáhtta váldit vára, ja joatkit daid árvvuid
mat gullet luonddu árvvusatnimii. Iežas kultuvrra
ja iežas árbevieruid doaimmaheapmi ja árv-
vusatnin šaddá maiddái ain deháleappot sihke
iežas čálgu ja mentálalaš dearvvašvuhtii.

Meahci árvvu lea váttis mihtidit ekonomalaš
mihtidanstandárddaid ektui. Liikká lea dehálaš
suodjalit *meahci* gilvaleaddji geavaheamis. Dat
sáhttet leat iešguđetlágan huksenulbmilat, dahje
hálddahuslaš rievdadusat mat mielddisbuk-
tet ahte árbevirolaš ávkkástallat šaddá deattu
vuollái eará joavkkuin.

Báikkiolbmuid árbevirolaš geavaheapmi
ferte danin adnon hui dehálažžan go
vihkkedallamat dahkkojit rievdaduvvon
geavaheami ektui. Ollu dilálašvuodain boah-
tá leat sáhka das maid deattuha eambbo - sosiála
vai ekonomalaš kapitála.

Ipmárdus meahcis

Meahcci lea sámi ávnnaslaš kultuvrra álgoálgo-
saš vuoddu. Máhttu geavahit buot ealáhuslaš
ávkkástallanvejolašvuodaid ekovuogadagas ja
heivehit iežas daid rievdadusaide lea sihkka-

rastán sápmelaččaide birgenlági dán Eurohpá davimus oasis mánga duháhiid jagiid. Máhttu dan birra goas ja gos galggai ávkkástallat daid iešguđetlágan elliid-, lodde- ja guollešlájaid lea dat mii vuosttažettiin lea ásahan dan ávnnaslaš vuoddu. Boazu lea leamašan hui dehálaš, ja olmmoš čuovui dán ealli johtaleami goddedásis ođđaáigásaš boazodoalu rádjái. Eanas muddui leat sápmelaččat hálddašan fauna nanaguoddevaš vuogi mielde mii lea addán birgenlági ain ođđa buolvvaide.

Olmmoš ii ráđđen meahci badjel, muhto galggai doaibmat ovttaš dainna. Olmmoš ii eaiggáduššan dan. Earret eará galggai - lagat čálikehates njuolggadusaid mielde - jearrat lobi cegget iežas lávu, gámme, goađi, viesu dahje náveha. Huksehusaid ja lávuidda eaige ceggen boares bálgáid ja johtingeainnuid ala.

Šlájaid ii galgan bivdit badjelmeare. Galggai álohii guođđit ovtta dahje guokte moni go iešguđet mállet lottiin válddii moniid báikedoalvi. Eará luonddugáhppálagaid galggai maiddá árvvus atnit, iige galgan daid dárbbášmeahttu-miid biinnidit. Vel ii šlubboivviid ja cubbuid ge galgan biinnidit ja givssidit. Sámi árbevierus lei hui beaktilis vuohki dán eastadit áitagiin ahte *Cuoppomáddu* boahká váldit sin geat dan barge. Olbmot gal vuhtiiválde dan.

Máddu lei *álgu-* dahje álgovuolggaguolli, -loddi dahje - ealli juohke šlájas. Dát sivdnáduš lei hirkmat stuoressis ja nagodii goddit olbmo. Muhto olmmoš ii gal háliidan vásihit *máttu* go lei guollebivddus dahje bivdime luonddu gierdanráji siskkobealde ja meannudii *mehciin* nu ahte anii dan árvvus.

Olbmos eai galgan beare alla mihttomearit - muhto duhtat dainna mii sutnje juhkkovuvui: «Guhte ollu hálit, son uhccán fidne – Dat gii háliida olu, son oazžu unnán». Gal juoga ládje liikká birge go firpmiid lei suhpon: «Gal fierbmi guolis gávdná».

2) Dát ovdamearkkat leat vižžon Qvigstad 1922.

Sámi árbevierus gávdná maiddá sátnevádjasa «Ipmil áiti ii leat sávkemis – Ipmila áitti ii sáhte oktage olmmoš gurret».² Luossabivdiid gaskkas Deanus/Deanočázadagas sáhtá ain gullat ahte earát gal eai gotte dan luosa mii lei mearriduvvon galgat sutnje alcces, vaikko vel váldá ge bottoža guollebivddus. Eará guovdilis sámi sátnevádjasa lea dákkár «Birget vaikko čáhcegeađgge alde». Dat mearkkaša ahte olmmoš birge vaikko leaš geađgge alde man birra lea visot čáhci. Dát lea earenoamáš nammejahkii birget - filosofijii jus unnánin galggai birget, vel guovlluin nai mat eai addán nu ollu.

Mii lea sámi meahcásteapmi?

Joavkku váldobargu lea geahčadit árbevirolaš ávkkástallama báikedoalloatnui maid ii sáhte kategoriseret doahpaga “ealáhusdoaimmaheami” vuollái, vaikko dat sáhtá veahkkien leat báikedoalloekonomijii, muhto mii ii gohčoduvvo “astoáiggedoaibman” daningo doaimmaheamis lea nu stuora kultuvrralaš ja identitehtalaš árvu.

Sámi *meahcásteamis* lea molssolaš sisdoallu. Sámi ealáhusas nugo boazodoalus lea olles doaibmavuđđui vuodđun dan maid dávjá gohčodit meahcceareálan, ja ealáhusas leat maiddá vassis lágalaš vuoigatvuodát bivdii, guollebivdii ja muorraávdnasiidda. Ovtta mállet *meahcásteapmi* sáhtá leat olmmoš geas lea vassis ekonomalaš sisaboahu luonddubuktagiid vuovdimis, nugo bivddus, guollebivddus, muorječoaggimis ja muorračuollamis, ja dasto son almmolaš ipmárdusas meroštallojuvvo leat ealáhusbargin.

Váldosisdoallu *meahcásteamis* lei ahte ledje báikkiolbmot geat gulle ráddjejuvvon guovllu luondduburiide, buolvvaide mielde ávkkástalle buot olámuttos resurssaid iežaset birgenláhká. Dan duohken lei go gilli dahje giláš mearragáttis vai siseatnamis, de ávkkástalle fuođduid, sáivaguliid, murjjiid, urttaid, sámmáliid, darffiid, niittuid, debbuid, stáraid, skálžžuid, buot lágan guliid mearas, ja nissuid, njuorjuid ja eanas

máallet mearralottiid. Boaldinmuorat vuovddis ja muorrafáttát duodjái ja eará geavahanulbmiliidda ledje maiddá dehálaš oassin geavaheamis.

Gili olbmot maiddá áimmahušše ja dikšo dán guovllus duottarjávriid. Seamma láhkai huksejedje olbmot gámmiid, godiid dahje smávva barttaid dárbbu mielde, ja ráhkadedje vuodjingeidnosiid muoraid, sáivaguliid ja vejolaš eará resurssaid viežžamiidda vuovssáin ja heasttain. Buot dán dahke dan jáhkus ahte dát lei riekti mii sis lei, vaikko dađistaga bohte muddejeaddji mearráduosat eanas daid resurssaide ja geavahanvugiide.

Sámi birgenlági dovdomearkan lea leamašan hálddašit ja lotnolagaid *meahcis* geavahit ollu iešguđetlágan dilálašvuodaid ja geavahanvugiid. Dakkár eavttu vuodul lea maiddá dehálaš láhčit buoret dili árbevirolaš sámi meahcásteami joatkimii.

Liikká lea nu ahte ođasmuvvi resurssaid luonduburiid geavaheapmi dihto guovlluin, juobe goit ovdal motoriserejuvvon áigebaji, gulai ovttaskas báikkiolbmuide ja sidjiide geat gulle dan guovllu boazodollui. Dakkár struktuvrrat gávdnojit ain.

Sámi gullelašvuoda dihto árbevirolaš geavahanguvlui soaitá nai sáhttit oaidnit bajilgovain das geat ohcet ealgavállaid Finnmárkkuopmodaga (FeFo) eatnamis. Joavkkus lea namalassii cuiggoduvvon mitaluvvon ? ahte olbmot mat gullet daid suohkaniidda maid sáhtta meroštallat eanemus sámi suohkanin Finnmárkkus ohcet ovddemusat ealgavállaid iežas orrunsuohkanis.

1700-gaskkamuttus govvidii Knuud Leem hui eallasit sápmelaččaid gullelašvuoda iežaset ruovttubáikái Son čálii ahte vaikko sápmelaččaid eallin duodai lei sihke garas ja lossat, de sii dasa ledje hárbánnan, ja mánnávuoda rájes juo nanusmuvvan dasa. Sii danin eai diehtán maidege, ja sidjiide lei «Váhneneanan» ja eallinvuohki nu buoredohkálaš ahte sii seamma vuosteháguin guđde iežaset riegádanbáikki, dego vearredahkki háliidii mannat steavlidanbáikái (Leem 1767: 172).

Meahci vuoigatvuodaguoddit

Árbevirolaččat leat sámi *meahcásteaddjit* - *meahci geavaheaddit* - leamaš ovttá gilisearvvi ássit dahje sii geat leat doaimmahan boazodoalu guoskevaš guovllus. Eanas muddui lea ain nu, muhto odne leat eanas gilážat ja gilisearvvit nai mánggačearddalaččat.

Gažaldat lea makkár mearkkašupmi dás vejolaččat lea viidáset bargui sihkkarastime vuodu árbevirolaš sámi meahci geavaheapmái. Háliiduvvojit go ortnegat mat oidet sápmelaččaid individuálalaš vuodu alde?

Eanas olbmui orro oalle čielga oaidnu ahte buohkaide gilisearvvis berrejit gustot meahccevuoigatvuodát mat gili olbmui leat, dahje maid boadáše oažžut (Gč. e.e. Finnmárkkokommišuvnna vuoigatvuodačielggadanbarggu). Eará čoavddus go dát boadášii dagahit riiddu mii ii leat buorin oktiige. Danne leat geográfalaš dahje guovlovuoigatvuodát rievttis geaidnu maid berre čuovvut, vaikko vuoigatvuodavuoddu sáhtta leat lotnolasvuohka gaskal sámi dološáiggi rájes geavaheami ja álgoálbmotrievtti láidestemiid.

Guovlovuoigatvuodát leat muđui nai vuđolaš prinsihppan Sámedikki kultuvrra ja ealáhusovddideami ohcanvuđot doarjjanjuolggadusain.. Buohkat geat gullet daid surggiide mat ortnegat siskkildit lea seamma riekti ohcat ja oažžut doarjaga.

Eará áššečuolbma lea vuhtiváldit sin geat fárrerit eret sámi gilážiin, ja geat soitet ásaiduvvat eará báikkiide. Galget go sii ain bisuhit vuoigatvuodát mat sis ležžet leamašan go ledje miellahtun dain guoskevaš gilisearvvoagain dahje guoskevaš guovllus? Leat go hálbibut oaggun- ja bivdokoarttat eretfárreiddjiide dohkálaš čoavddus? Dát fáddá leat buktán ollu digaštallama jagiid mielde.

Gávdnojit ákkat sihke beali ja vuostá das ahte olbmot geat leat guođđán báikegottiid galget bisuhit vissis vuoigatvuodaid go guoská luonduburiid geavaheapmái iežaset álgoálgosaš ruovttubáikkiin. Okta ágga dakkár ortnegii lea

identitehta- ja gullelašvuoda hámis - dat ahte «deike mun rievtti mielde gulan», ja ahte mu mánáin maiddá galgá sáhttit leat čatnaseapmi sámi servodahkii.

Lávdegottis lea ipmárdus dakkár oidnui. Vásihuvvo maiddá ahte ollugat bargovejolašvuodaid geažil leat ferten fárret báikkálaš ja guvllolaš guovddážiidda, vahkkoloahpaid ja luomuin vulget giláš- ja giliservodagaide gos sii leat eret. Dát gullá oktii dainna mii ságaškuššojuvvo Sámedikki 2009 areála- ja birasdiedáhusas. Das meroštallojuvvo namalassii nanu fuolkegullelašvuoha sámi árvun, ja ahte dát gullelašvuoh- ta ásaha čanastaga ovttá báikái ja guvlui.

Liikká galget leat ollu buorit sivat guođdit guovlovoigatvuodaprinsihpa. Dat mearkkaša ahte sii geat bisuhit ássama giliin ja smávvagilážiin maiddá galget leat vuoruhuvvon voigatvuodaguoddit, ja ahte soaitá leat juste vejolašvuoha ávkkástallat meahci mii ain oažžu ollugiid bissut giliin.

Joavkku áddejupmi lea maiddá ahte lea váttis earuhit gaskal kollektiivvalaš voigatvuoda mii gullá gilisearvá, ja vejolaš individuálalaš voigatvuoda maid eretfárrejeaddjit ožžoše. Liikká ferte biddjot vuodđun ahte go olbmot vejolaččat fárrejit ruovttoluotta - de sis fas leat seamma voigatvuodát go gili/doaresbeali kollektiivvas.

Earenoamáš hástalus lea lullisámi guovllus, gos voigatvuoha meahcásteapmái lea čadnon boazodoallovoigatvuhtii. Dat mearkkaša ahte dán voigatvuoda massá go ii šat bargga boazodoaluin. Vástideaddji guoská sidjiide geat heitet boazodoalus eará guovlluin riikkas, muhto doppe gal sis liikká lea eanet vejolašvuoda joatkit iežas meahcástemiin. Dát guoská erenoamážit Finnmáru - eaktudemiiin ahte ovdáneapmi doppe ii raba vel eanet olgoriikkalaš vahátlaš gilvui.

Boazodoallovoigatvuoda massimiin massá maiddá ovttá eará dehálaš resurssa mii lea vuodđun iežas kulturdoaimmaheapmái. Dat lea voigatvuoha váldit ávdnasiid vuovddis ja eatnamis duodjebuvttadeapmái. Dasa lassin berre muitit ahte iešguđet oasis bohccos leat hui dehálaččat árbevirolaš sámi duodjebargui.

Ovttasdoaibman joavkkuid gaskkas

Sápmelaččaid gaskkas leat dábálaččat leamašan guokte váldojoavkku - boazosápmelaččat ja dálonat - geat leat orron mearragáttiin, johkasuorgegáttiin ja siseatnamis.

Liikká ii leat goassege leamašan čielga erohus gaskal boazodolliid ja sin geat ávkkástalle eará vejolašvuodaid *meahcis* dahje mearraresurs-said. Dat leat leamašan, ja leat, nanu fuolkevuoda čanastagat joavkkuid gaskkas. Lea maid leamašan dábálaš ahte dálá sápmelaččat leat leamašan mielde boazodoalus, ja ahte boazosápmelaččat leat ásaiduvvan dálonin.

Eará dilálašvuoha mii lea čatnan joavkkuid oktii lea *verddevuohta* - dahje dat maid sáhtta gohčodit ustivuodagaskavuohatan. Dárogillii dán dávjá čilgejit leame *verdedoaban* (*verdde* - guosseustit). Dat mearkkaša ahte boazodoalu olbmui ledje earenoamáš olbmot dahje bearrašat mearragáttis ja siseatnamis geaiguin sis lei earenoamáš lagas oktavuoha. Dát guoskkai sosiála oktavuodain, ja goappaš guvlui buriid ja bálvalusaid Ionohallama ektui. Dát sáhtte leat hui stabiila sosiála struktuvrrat mat biste buolvvaid čada.

Ođđa doaibmamálet, ođđa teknologijja ja lánka-mearrádušat mat earret eará ásahedje gildosa doallat geahčcobohccuid, leat hedjonahtán *verddegaskavuodaid*, muhto dat gal guhkin eret leat nohkan, ja ollu báikkiin dát maiddá leat gávdnan ođđa ilbmadanvugiid.

Okta dilálašvuoha mii maiddá sáhtta váikkuhan hedjonahtit boares guovttebeallásaš gaskavuodaid, lea iešguđetláganvuoha formálalaš stáhtusis gaskal dáloniid ja boazodoalu *meahci* geavaheamis. Boazodoallu lea definerejuvnon sámi ealáhussan ja das lea lágalaš suddjen, mearrasápmelaččain ja eará dálá sápmelaččain lea unnán dahje ii makkárga suddjen iežaset ovdalašáiggi *meahcásteapmái*. Diehttelasat ii leat boazodoalu sivva go dilli lea šaddan nu. Eiseváldiid politihkka lea sivvan dán váilevaš dásseddui.

Duollet dálle sáhttit nai oaidnit ahte sáhttet čuožžilit guovtteoavilvuodát gaskal dáloniid ja sin geat doaimmahit guoskevaš guovllus boazodoalu. Das sáhttá leat sáhka ahte gidet guovlluid mohtorjohtolahkii johtingeainnuid, guotteteatnamiid ja guovlluid oktavuodas gos bohccot leat čakčat ragatáiggis. Elliid buorre dili oktavuodas lea hui ipmirdahtti ahte boazu dárbbasa ráfi dehálaš áigodagain. Eanas dálonat boazodoalloguovlluin ipmirdan dan nai hui bures.

Hástalus dáloniid meahcásteami ektui lea gávdnat ovttaseallinnjuolggadusaid mat dahket unnimus lági hehttehusaid boazodollui, seammás go dat maiddá sihkkarastet gilliide ja gilážiidda árbevirolaš geavaheami iežaset meahcceguovlluin. Danin berre eanemus lági mielde ovddidit mekanismmaid mat almmustahttet ja veahkehit váidudeame dárbbasmeahttun soahpameahttunvuodaid. Reaidun dasa sáhttá leat plánabargu mii dáhpuhuvvá suohkaniin ja boazodoalus. Boazodoalloealáhusas leat orohat- ja doalloplánat gárváneame. Dat addá vejolašvuoda ovttastahttit dahje heivehit daid suohkanlaš meahcceptlánaiguin, mii maiddá lea hui sávahahtti. Dakkár plánat bohtet leat dehálaš bargoreaidun easttadit riidduid ja soahpameahttunvuodaid, ja dan dovddu ahte nubbi oassebealli duolbmui nuppi.

Sámi árbevierus lea leamašan nu ahte iešguđet joavkkut leat vuhtiiváldán nubbi nuppi, ja sihke boazodollui ja dáloniidda lea stuora vuoitun joatkit boares ovttasbarggu. Okta čoavddasátni dasa lea viidábut ovttas hálddašeapmi. Heivehanmunni hálddašeamis ja gaskal iešguđet joavkkuid mat geavahit *meahci* lea eaktun lihkestuvvamii. Ovttasdoaimman lea dehálaš čoavddasátni.

Earret eará sáhttá dát guoskat dasa goas rievssatbivdu álgá ráddjejuvvon guovlluin. Ollu dilálašvuodain leat sihke dáloniin ja boazodoalus oktasaš beroštumit go guoská sirdit dan maŋjelii čakčat. Dát sáhttá maiddá guoskat bivdoáiggi mearrideapmái eará málet bivdui, mas lea dehálaš heivehit bivdoáiggiid boazodoalu guovlluid guohtungeavaheapmái. Earret eará guoská dat ealgabivdui.

Go konkrehtat gullá *meahcástanvuoigatvuhtii*, de boazodoalloga § 26 váldomearráduš lea ahte boazodoallovuoigatvuhta, addá maiddá

«... vuoigatvuoda bivdit ja guolástit stáhta almennehiin, ja dakkár stáhtaeatnamiin mat eai leat erenoamážit mihtiduvvon ja Finnmárkkuopmodagas dan orohaga siskkobealde gos boazodoallu doaimmahuvvo, seamma eavttuiguin mat leat gieldda, gili dahje báikegotti ássiin gos almennet, stáhtaeanan dahje Finnmárkkuopmodaga guoskevaš eanan lea. Stáhta mihtiduvvon vuovddiin ja duoddariin boazodoalloguovllu siskkobealde galgá boazodolliid bivdin- ja guolástanvuoigatvuhta leat nu movt lea leamaš doložis».

Seamma paragrafas daddjo maiddá ahte bivddu ja guolásteami ovddas dán paragrafa mearrádušaid vuodul ii galgga máksojuvvot láigu ii ge goartadivat.

Dálu sápmelaččain, nugo mearrasápmelaččain, ii leat norgga lágaid mielde makkárgede definerejuvvon stáhtusa iežaset árbevirolaš *meahcceguovlluid* geavaheami ektui. Danne ii leat eiseválddiin hálddašanoktavuodas ge makkárgede konkrehta vuoigatvuodasubjektta man galget vuhtiiváldit. Áidna spiehkasteapmin fertejit leat eanaeaggátsearvvit sámi guovlluin. Dakkár ovdamearka lea gillieaiggáduvvon Čáhputguovlu stivra Olmáivákkis Gáivuona suohkanis Romssas.

Dálu sápmelaččaid váilevaš formálalaš stáhtusa mielddisbuktá ahte guoskevaš eiseválddiin ja ášahusain mat barget plána- ja njuolggadusčállosiiguin eatnamiid ja resurssaid hálddašeami ektui, ii leat makkárgede formálalaš doaimbaidju mainna siskkilda sámi árbevirolaš geavaheami sin bargguide. Jus ii leat makkárgede formálalaš stáhtusa, de gahččá automáhtalaččat mángga stuolu gaskii.

Doaimbajut

- Ovttasdoaimman gaskal giliolbmuid ja boazodoalu oktasaš areálaid geavaheami alde berre nannejuvvot dakko bokte go ráhkaduvvojit suohkanlaš meahcceptlánaid ja ahte dat ovttastahttojuvvot orohat- ja doalloplánaiguin.

Sámi geavaheapmi ja norgga riektedoahpagat

Lávdegoddi lea maiddá geahčadan oktiivástidit go dahje mot oktiivástidit juridihkalaš doahpagat - opmodatriekti ja geavahanriekti - sámi *meahcástemiin*. Lea leamašan stuora ovttaoaivilvuhta ahte sámi árbevierus ii leat leamaš dakkár ipmárdus ahte, vaikko doppe leat vuogatvuodát, de liikká ii sáhte eaiggáduššat dan guovllu gos ieš, ovttas earáiguin, lea viežžan alces birgenlági. Juobe goit ii sáhte eaiggáduššat dan gávpejođu ovtadahkan, mii caggá boahttevaš buolvaid eret doppe geavaheamis. Vaikko eat leat sáhttán meroštallat dahje ráddjet dan áibbas aiddolaččat, de lea čuočchuvvon ahte sáhttá geavahit ođđa riektedoahpaga russenčuoggás gaskal geavahanvuogatvuoda ja opmodatvuogatvuoda.

Vaikko lea áibbas čielggas ahte árbevirolaččat lea leamašan nu ahte bearrašiin, gilážiin ja siiddain geavaheami bokte lea leamašan vuostašvuogatvuoha vissis guovlluide, de lea ankkre ipmirduvvon negatiivvalaččat jus ovttaskas olbmot láhttegohte eaiggáduššanmiellaguottuin meahci osiide. Dakkáriid birra lea earret eará daddjon - dat gal burgo dien jávri/ son láhtte dego son eaiggáduššá jávri. Vearba *burgot*, mii rievtti mielde mearkkaša biehttalit dahje gielddit, šaddá dakkár oktavuodas negatiivvalaš lágan vuovdnáivuodadoaba.

Dat ii mearkkaš ahte olbmui geat gullet dihto guvlui *meahcis*, ii leat riekti ávkkástallat luonduburiid doppe. Dát lea dattetge dynámalaš riekti mii lea geavaheamis sorjavaš. Dat mearkkaša ahte geavaheapmi addá rievtti, muhto dát lea riekti maid ii sáhte vuovdit, ja dat ii sáhte hehttet boahttevaš buolvaid ávkkástallat luonduburiid doppe. Earret eará jerrojuvvui oktiivástida go dat sámi riektejurddašemiin eaiggáduššat luomejeakki jus olmmoš ássá Oslos, ja dasto gidde geavaheami olbmui geat orrot guovllus.

Eará miellagiddevaš bealli sámi *meahcásteamis* ja doahpágiid opmodatvuogatvuoda ja geavahanvuogatvuoda ektui, lea dat

kollektiivvalaš iešvuoha huksehusaid ásaheami ja geavaheami dáfus. Dat guoská gámmehuksemii. Gámmeid huksejdede báikki heivvolaš ávdnasiiguin guovllus gos ávkkástalle luonduburiid - dávjá sihke geasset ja dálvet. Gámmeid eai liikká lean vásedin geavaheapmái dušše dan olbmui dahje bearrašiin gii daid lei huksen. Dat ledje rabas ja buohkat geavahedje daid geain lei mii nu barggaid guovllus. Njuolggadus lei dattetge ahte dain geat ledje ceggen gámme lei vuostašvuogatvuoha daid geavahit jus lei unnán sadji. Mii diehtit ahte gámmeid lea muhtun báikkiin seamma sohka dahje bearaš mángga buolvaid joatkevaččat geavahan, ja ahte geavaheapmi goit áiggi dáfus sáhttá álgán 1800-logu álggu geahčen.

Jus guovllus heittii geavaheapmi dahje geavahanmálla rievddai, ja jus ii oktage šat bajádoallan huksehusaid, de dat bohte billohuvvat ja šaddat fas luondun. Dat mearkkaša ahte gámmeid gulle geavaheami leahkimii. Dan dáfus huksehus ovddastii ovttá mállat nannema geavahanvuogatvuodas mii lea viidábut go geavahanvuogatvuoda otná juridihkalaš terminologijis. Dát lea vuogatvuoha mas ii leat sáhka opmodatvuogatvuodas, muhto juoga mállat geavahanvuogatvuoha mii vejolaččat váilu otná vuogatvuodakommišuvdnabarggus Finnmárkkus.

Joavku lea mángga sajis konstateren loahpparaporttas, de gilvu *meahci* luonduburiid alde lea áibbas earálágan go dušše ovttá dahje guovtti buolvva dás ovdal. Dan oktavuodas háliidit dárkkuhit ahte vaikko sámi geavaheapmi ja riektejurddašepmi vejolaččat sáhttá veaháš spiehkastit garra norgga juridihkalaš doahpágiin opmodatrievtti ja geavahanrievtti dáfus, de midjiide lea liikká áibbas čielggas ahte boares sámi guovlluid geavaheapmi ferte deattuhuvvot vuodđun boahteáigásaš hálddašepmái vuolimus vejolaš dásis. Dat mearkkaša ahte sii geat árbevirolaččat leat geavahan guovlluid galget sáhttit muddet geavaheami doppe, nu ahte sin dološ *meahcásteamis* ja dan kultuvrralaš dimenšuvdna sáhttá jotkojuvvot.

Mánát ja nuorat - mánáidgárddit ja skuvla

Joavku bidjá vuodđun ahte sámi *meahcásteapmi* lea dehálaš oassi sámi identitehtas. Dat leat guovddáš gaskalađasin ovddeš buolvvaide geat leat ásahan vuodu otná sámi servodahkii. Geavaheapmi buot olámuttos luonddubuktagiin lea oassin sámi álbmoga historjjálaš vuodus. Danin lea dehálaš bisuhit meahcásteami, ja dakko bokte joatkit árbevirolaš máhtu mii gávdno dakkár joatkevašvuodas.

Dát lea earenoamáš dehálaš min ođđaáigásaš servodagas gos guhkit áiggi juo leat vásihan ahte eai doahhtal ovddeš sámi meahcásteami ja dan gullevaš árvvuid. Mánát ja nuorat buolva lea hui dehálaš go guoská *meahcásteami* boahhteáigái. Danin lea dehálaš ahte bajásšaddi sohka goddái addo álggolaš oahpahus árbevirolaš sámi jurddašeamis árvovuodu ja ođasmuvvi luondduburiid hálldašeapmi dáfus. Bearaš - earenoamážit áhkuid/ádjáidbuolva - lea vuđolaš rámmán vai mánát galget oahppat sámi meahcetekultuvrra dehálašvuoda birra.

Dattetge dat ii sáhte bisánit dasa. Muhtun lo-genáre jagiid dás ovdalačča ektui mánát leat eanet ja eanet iežaset mánnávuodaáiggis mánáidgárddis ja skuvllas. Danin lea dain orgánain nai stuora ovddasvástádus go guoská váikkuhit máhttui ja oažžut mánáid mielde iešguđetlágan árbevirolaš meahccedoaimmaide.

Joavku lea registreren hui positiivalažžan ahte sihke mánáidgárddiin ja skuvllain sámi guovlluin leat olgodoaimmain gos mánát ohppet árbevirolaš sámi meahcásteami birra. Dát leat mávssolaš doaimmat mat mat berrejit vel eanet dahkkot dá-bálaš oassin mánáidgárddiid ja skuvllaid doaimmain. Dan oktavuodas lea dehálaš sihkarastit ahte oahpaheddjiin lea sámi árbevirolaš máhtu ja meahcásteami suorggi gelbbolašvuolta. Dat berre dahkkot dan bokte ahte oahpahusveahka dain surggiin oažžu dárbbášlaš kursafálaldagaid. Dakkár oktavuodas lea maiddái dehálaš čalm-mustahttit sámi meahcásteami sihke siseatnamis ja mearragáttis, ja boazodoalu oktiičadni doaimma dakkár oktavuodas.

Muhtun guovlluin leat juo čađahuvvon lono-hallanprográmmat gos oahppit siseatnama mánáidskuvllain leat leamašan mearragátte-guovllu skuvllain, ja nuppe ládje. Joavkku ipmárdusa mielde leat dakkár báikkít dehálaččat oažžut guovttebealat áddejumi guhtet guimmii-deaset birgenlágiide, nugo mearragátti ja siseatnama árbevirolaš luondduvuodu heivehussii.

Joavkku dattetge diehtá ahte suohkanlaš ekono-miija dájvá lea hehttehussan sihke oahpaheddjiid kursaoassálastimii, ja ohppiidlonohallamiidda skuvllaid gaskkas. Sámediggi berre danin bargat dan ala ahte ásahit sierra doarjjaortnega oahpaheddjiid árbevirolaš máhtu ja sámi meahcásteami kursaoassálastimiidda, ja ohppiidlonohallamiidda gaskal siseatnama ja mearragátti, mas seamma fáttát deattuhuvvojit.

Doaimmat:

- Skuvlla oahpahusmeari ođasmahttimis ferte bidjat eanet deattu árbevirolaš sámi meahcce-geavaheapmái ja meahcceipmárdussii.
- Fertejit ásahuvvot doarjjaortnegat oahpaheddjiide sámi meahcásteami ja árbevirolaš máhtu kursaoassálastimiidda.
- Vástideaddji ortnegat fertejit ásahuvvot ohppiidlonohallamiidda gaskal mearragátti ja siseatnama, mas goappaš guovlluin deattuhuvvo árbevirolaš luonddugeavaheapmi.
- Vel eanet ferte movttiidahttit dasa ahte vuoras meahcásteaddjit sáhttet gaskkustit meahcásteami máhtu mánáidgárddiin ja skuvllain.
- Ferte ásahuvvot eanet ovttasbargu sámi meahcceorganisašuvnnaiguin ja eará geavaheaddjiorganisašuvnnaiguin mat fuolahit meahccemáhtu.

Bivdu, boraspiret ja ráfáiduhhtimat

Dehálaš oassi ovddeš sámi meahcásteamis gulai boraspiremáddodagaid nanu hálldašeapmái. Álbmot daid ieš bearráigeahčai ja hálldašii, ja iešguđet šlájaid bivde mángga siva geažil. Vuosttaš lei danin vai geahpida guohtunelliid

dahje šlájaid, maid ieža bivde, massimiid. Nubbi lei ekonomalaš olahusmearri - háhkat reaidaruhtadietnasiid dahje gaskaomiid maiguin lonuha alcces iešguđetlágan birgendárbašiid. Dan dáfus lei ovdamearka dihte rieban, čavrris, gumpu, geatki ja guovža mávssolaš ekonomalaš resursa sihke dáloniidda ja boazosápmelaččaide. Seamma lei njuorju ja nissu.

Goalmát dehálaš sivva manin bivde boraspiriid ja boralottiid lei háhkat náhkiid ja uvjjaid iežas duodjebuktagiidda, biktasiidda ja viessodávvi-riidda. Dát lea hui nanu vuostálasvuođas otná diliin, mas ovddeš áiggi iešhálddašeapmi boraspiriin ja boralottiin lea rihkolašvuohtan šaddan suodjalan- ja ráfáiduhttinmearrádusaid bokte.

Dát lea hui čielga eiseváldesahuvvon rihkkun sámi *meahcásteami* ja - árbevirolaš meahcehálddašeami ektui.

Váikkuhussan leat leamašan ahte guohtunealáhusat nugo boazodoallu ja sávzodoallu leat šaddan ipmirmeahtun deattu vuollái boraspiriid geažil, ja sii geat ealihit iežaset daiguin ealáhusaiguin jámmat vásihit loavkidemiid go čuočuhuvvo ahte sii eai almmut rievttis vahátloguid, jnv.

Ollu luossajogain lei báikkiolbmui maid fuomášupmi biddjon predáhtoriidda mat vahágahtte luossamáddodaga(-id). Erenoamážit guoskkai dát dovttaide ja čáhcelottiide, dávjá meroštallojuvvon loddin main lea ságge njunni. Dat loddemáddodagat bisuhuvvojede vuollin giđđalodema bokte ja go daid moniid válde báikedoalu geavaheapmái. Ollu árbediehttit oaivvildit ahte dát iešhálddašeapmi predáhtoriin lea dagahan ahte luossaveajehat ja veajehat leat unnon.

Dat lea dattetge leamašan váttis oazžut doarjaga dákkár mállet árbevirolaš máhttui biologalaš dutkanbirrasii ja luonduhálddašeamis. Dát maiddá govvida ahte dutkit ja luonduhálddašeaddjit dárbašit eanet áddejumi árbevirolaš sámi luonduhálddašeami birra. Otná álgoálbmotrievttálaš standárddaid mielde ii leat njuolgut dohkálaš ahte sámi árbevirolaš máhttu dušše sáhtta hilgojuvvot leat deattoheapmin.

Ollislašgielddus bivdit vassis šlájaid, earret eará čavrá, lea mielddisbuktán ahte čavrrismáddodat lea sakka lassánan. Dan doloža rájes diehtit ahte čavrris lea predáhtora erenoamážit lussii, muhto ráfáiduhttimis lea maid njulgestaga negatiiva kultuvrralaš bealli. Deanuleagis ja Nuorta-Finnmárkkus lea namalassii čavrrisnáhki dehálaš oassi árbevirolaš dievdogáktegahpiris. Otná njuolggadusaid mielde ii leat šat vejolaš háhkat čavrrisnáhki dán árbevieru joatkimii.

Joavku maiddá deattuha - iežas vásáhusaid vuođu - ahte earret eará geatkki ja albasa ráfáiduhttimis leat eará váikkuhusat go ahte guohtuneallit ellet stuorát várradiilis. Jáhkkinis daid šlájaid ráfáiduhttin maiddá mielddisbuktá ahte ruksesriebana máddodat lassána, ráppiid geažil mat báhcet ráfáiduhttojuvvon boraspiriid manis. Maid dat fas mielddisbuktá? Juo - ruksesrieban goarida rievssatmáddodaga eambo.

Ođđa ráfáiduhttinjuolggadusat boraspiriid ja vassis boralottiid várás leat nugo namuhuvvon mielddisbuktán stuora vahágiid guohtunealáhusaide nugo boazodollui ja smávvašibitdollui, muhto maiddá eará surggiin leat dakkár ráfáiduhttinjuolggadusat dagahan eahepealánsa eará šlájaid. Joavkkus lea earret eará čilgejuvvon okta ovdamearka das mot báikkálaš hálddašeapmi lea bisuhan luondu ovdal balánsas, ja mot dát rievddai go guovddáš ráfáiduhttinjuolggadusat ásahuvvojede. Ovdamearka lea Porsággguvuonas gos leat ollu sullot gos ovdalaš áiggiis lávejedje ollu lottit. Mearralottit leat leamašan dehálaš resursan olbmuid lagasguovllus. Olbmot vižže ollu lottiid giđdat, ja danin lea leamašan dehálaš sihkkarastit dán resurssa.

Rieban lei dattetge garra gilvaleaddji. Dat lea daningo stuora oassi vuonas jiekru dábálaš dálvviid. Rieban danin álkit beasai dáid sulluide, ja go dat bázi dohko sulluide giđdat, de šattai dat áittan mearralottiide. Báikkálaš hálddašanstrategiija lei danin báhcit dáid vahátelliid vai olbmot sáhtte háhkat alcceseaset mearralodde- moniid - mii lei hui dološ heivehus.

Dasto dattetge dáhpáhuvai juoga ođas. Goaskin ráfáiduhttojuvvui, ja dasto sii eai šat beassan

doaimmahit dan boares hálldašanstrategiija. Sulluin eai dál šat gávdno hávddat daningo dát loddešládja lea šaddan goaskimii biebmun.

Joavku maiddái čujuha dasa mot ruksesriebanmáddodaga laskan lea goaridan njála, ja mot dál leat ferten álggahit almmolaš doaimmaid gádjun dihte njállamáddodaga.

Sápmelaččat leat álohii geavahan meahci re-surssaid mánggabealat ja nanaguoddevaš lági mielde. Dát geavaheapmi berre jotkojuvvot leat dehálaš elemeantan sámi ássamis, kultuvrras ja identitehtas. Joavkku mielas sáhhtá dán buoremusat joksat eanemus báikkálaš hálldašanortnegiid bokte. Dát guoská maiddái boraspiriid hálldašeapmái.

Smávva fuođđut

Rievssat lea mángga čuohtejagi leamašan dehálaš valljodat eanas osiin sámi ássanguovllus Norggas. Árbevirolaš sámi hálldašanstrategiijat ledje áibbas earáláganat go dat mat leat vuodđun otná hálldašeamis. Rievssaha dábálaččat bivde dálvet rievssatgielain, ja muhtun oassi báhččojuvvui hávláriin dahje smávvakáli-bar luodđabissuin čakčat. Muhto dakkár bivdu ii dáhpuhuvvan ovdalgo rievssat áibbas vilggodii - buori muttos golggotmánus. Dát bivdu dáhpuhuvai beatnaga haga. Garra vuostálasvuodas dáinna leat otná bivdonjuolggadusat mat álget čakčamánu 10.b.

Ođđa mállet rievssatbivdu čakčat čatnasa maid etihkkii - mot bivdu doaimmahuvvui ovdal ja dál. Odne sáhhtá bivdinjoavku mii eará báikkis boahtá vázzit ovtta eanadaga čađa čakčamánu 10.b. rájes vaikko man ollu beatnagiiguin, ja prinsihpas báhčit visot rievssahiid mat doppe gávdnojit - dainna eaktudemiiin ahte dát lea dan rámma siskkobealde ahte juohke bivdi čuovvu dan man galle rievssaha sus lea vejolaš báhčit juohke beaivvi.

Bargojoavkku miellahtut leat leamašan hui ovttaoavilis ahte dát gal unnán oktiivástida sámi bivdinárbevieruiguin. Finnmárkku siskkit

oasit leat vásihan ahte ollu rievssahat leat báhččon árra čakčat, daningo bivdinjoavkkut mat bohtet dohko eará báikkiin geavahit ollu beatnagiid. Earenoamáš rašit leat sullot Oarje-Finnmárkku gos leat unnán rođut ja dasto leat hui várddus bivdindilálašvuodas sihke rievssahiid ja njoammiliid dáfus. Go raporterejuvvo ahte dakkár guovlluin leat bivdinjoavkkut main sáhhtet leat gitta 7 beatnaga, de lea vuodđu čurvet duodalaš váruhusa.

Viiddis gávppálaš bivdu mii doaimmahuvvo árra čavčča eahpitkeahhtá buktá stuora negatiiva váikkuhusaid daidda (soapmásiidda) geat siseatnamis ain rievssahiid bivdet gielaiguin ja geahččalit háhkat veaháš lassi áigái boadju dán árbevirolaš bivdovuogi bokte. Joavkku mielas fertejit báikkiolbmuid bivdoárbevierut nannosit deattuhuvvot go ovdamearkka dihte stuora eananeaiggát nugo FeFo ráhkada njuolggadusaid smávva fuođđobivdui. Earrát eará guoská dat daid ollu beatnagiid geavaheapmái mii ollu bivdiin lea šaddan vuohkin. Dát guoská earret eará earenoamáš rašes guovlluide, numot eanet sulluide Oarje-Finnmárkku.

Odne oaidnit ahte muhtun máddodagat mat ovdal ledje hui dehálaš bivdoobjektan, earret eará ránesčuonjá, lea lassáneame sakka. Dat sáhhtá ásahtit vuoddu sihke báikkálaš bivdiide ja bivdiide geat bohtet eará báikkiin deike čakčat, go čuonjá vuolgá lulás guvlui. Earenoamážit Oarje-Finnmárkku sulluin leat stuora gávdnoštumit dán šlájás.

Gidđalodden

Eará suorggis lea sámi árbevirolaš *meahcásteapmi* steampilaston lobiheapmin otná luonduhálldašeamis. Dát guoská gidđaloddemii. Dát lei dábálaš ávkástallanvuohki maid čálalaš gálduid bokte sáhhtá čuovvut čuohtenáre jagiid maŋos guvlui áiggis, ja ollu sámi guovlluin lei dát bivdomálla dábálaš ollu maŋjelii áiggi maŋjel soadi. Dat mii baicca ii lean dábálaš sámi bivdoárbevierus lei ahte árra čakčat báhče rievssatčivggaid dahje čáhcelotti ja eará čoavžžuid čivggaid.

Guovdageainnus leat ožžon smávva spiehkas-

teami gildosis, ja lea hui ráddjejuvvon sierralohpi báhčit vissis mutto čáhcelottiid giđdat. Joavku diehtá ahte dát lea áidna spiehkastat obbalaš bivdonjuolggadusain mat vissis muddui vuhtii-váldet sámi árbevieruid. Dattetge lea sierralohpi nu nohkkiša ahte báikkálaččat leat váidán dilálašvuoda ON nállevealahanlávdegoddái. Joavku sáhtá ipmirdit dakkár oainnu.

Bivdde ja luoitte

Joavku lea maiddá árvvoštallan eará ehtalaš dilálašvuoda mii guoská guollebivdui, mas ii leat oktiivástideapmi gaskal sámi árbevieru ja otná njuolggadusaid. Dát guoská ođđaovddivuvvon geavadii, earenoamážit luossajogain, man gohčodit *bivdde ja luoitte*. Dat mielddisbuktá ahte go lea darvehan guoli vuggii, de fas luoitá dan olggos. Dat mearkkaša ahte eai leat guoli manjis, muhto vásáhusa oažžut guoli dohppet vuggii. Dasa lassin berre dat nai áinnas leat nu stuuris go vejolaš.

Joavkku mielas gal lea váttis oaidnit ahte dát čuovvu sámi hálddašanetihka ja hálddašan-geavada. Sámi *meahcásteamis* leat álohii ávkkástallan sállasa man ledje bivdime. Seamma dahke bivddus ja guollebivddus. Eai olbmot stoahkan ja duohtavuodas biinnidan eará ealli sivdnádusa, iežas suohtasvuoda dihte. Jus ii lean áigume bivdit guoli, de dat beasai vuodjat ráfis dassáži dasa lei dárbu. Mii leat beroštumiin mearkkašan ahte Biebmobearráigeahču ipmárdus lea ahte *bivdde ja luoitte* vuohki gal illá sáhtá oktiivástideame dohkálaš elliidčálguin. Hálddašeaddji eiseválddit berrejit bidjat stuora deattu dasa. Jus mahkáš dárbaša geahpidit ovdamearkka dihte luossabivddu ovttá čázadagas, de berre geavahit eará hálddašanmáliid mainna sihkarastá godđohivvodaga.

Doaibmabijut

- Eiseválddit fertejit čájehit eambbo beroštumi báikkálaš vuogiatvuodagáibádusaide ahte suddjet guohtunelliid dakko bokte ahte álki but beassá báhčit vahátdahkki boraspiriid.
- Ferte rahppojuvvot čavrrresbivdui, earret eará vai sáhtá joatkit árbevieru čavrrresnáhkiin, mii lea oassin dievduid árbevirolaš gáktegahpiris muhtun sámi guovlluin.

- Árbevirolaš sámi predáhtoreasttadeapmi ferte leat lobálaš, earret eará luossajogain.
- Stuora eananeaiggádat nugo FeFo galget ráđđádallat báikkiolbmuiguin ja boazodoaluin berre go doaimmahit smávvafođđobivddu beatnagiin sin guoskevaš guovlluin, ja sii galget čuovvut rávvagiid mat addojit.
- Beatnagiin mat geavahuvvojit rievssatbivddus galgá leat buhtisvuodaduodaštus sávzii ja bohccui.
- Ferte ásahuvvot bivdoáiggerámma ealgabivdui 1.9 rájes -23.12 rádjái.
- Ránesčuotnjága bivdu galgá lobálaš olles Finnmárkkus.
- Berre maiddá rahppojuvvot hávdabivdui miehta riikka.
- Sámediggi berre váikkuhit dasa ahte árbevirolaš giđđalodden Guovdageainnus sáhtá jotkojuvvot dakkár dásis mii eambbo oktiivástida báikkálaš sámi árbevieruiguin mat doppe leat.
- Luossa- ja sáiveguollečázadagaid hálddašeaddjit eai berre movttiidahttit bivdde ja luoitte geavadii.
- Berre álggahuvvot stuorát DJO-bargu čohkket ja vuogádahttit árbevirolaš sámi vásáhusvuodasaš dieđuid bivddu, predáhtorhálddašeami ja čázadagaid hálddašeami birra, olahusmeriin ahte dat galgá šaddat ovttadássaš oassin daid surggiid hálddahuslaš doaimmaid máhttovuodus.

Eanet gilvu areálaid ja resurssaid alde “meahcceturisma”

Meahcci - gos boazosápmelaččat ja dálonat álohii leat viežžan iežaset áigái boadu - leat odne ođđasit meroštallojuvvon “duohtatkeahkes luondun”, “áibmodasmeahccin”, jnv. mat doahpágiid vuodul dávjá adnojit govvideame ahte orošii leame nu ahte buohkat besset dohko.

Dat mearkkaša ahte boazodoalus ja árbevirolaš

meahcásteamis lea gilvu máŋgga bealis. Viidánan astoáigi ja čálgu lea buktán eanet olbmuid *meahccái* maid ii obage báljo lean vejolaš jurddašit ge moadde buolvva dás ovdal. Dát lea dagahan iešalddis gilvvu ođasmuvvi luondduburiid alde, muhto maiddá areálaid geavaheami alde ođđa ulbmiliidda. Dát guoská earret eará beatnatvuodjimiidda, sihkelgilvvuide ja kitingai. Suodjalanguovlluin láchččojuvvo maiddá dilli nu gohčoduvvon “lihcadeaddji sisabáhkemiidda” - láchččojuvvo dilli eanet vánddardeapmái earret eará merkejuvvon bálgáid ja delliid bokte. Leat maiddá iešguđetlágan fysalaš sisabáhkemat mat sáhttet hehttet sihke sámi boazodoalu ja eará sámi meahcásteami. Dát guoská ovdamearkka dihte ruvkedoibmii, bieggamillópárkkaide ja stuora bartaguovlluide.

Muhto leat maiddá ollu eará beroštumit mat háliidit beassat meahccái. Dát guoská earenoamážit áibmodasmeahcceturismii, masa vuodđun dávjá leat mohtorfievrrut - treanda mii sakka lassána. Dát guoská prinsihpas visot sámi ássanguvlui. Váttisvuohta lea jáhkkmis earenoamáš fáhkkatlaš duođalaš? FeFo eatnamis, gosa maiddá olgoriikkalaš mátkeoperatevrrat makkárga gáržžidemiid haga, buktet meariheames ollu guolleturisttaid njuolga báikkálaš gilgeavahanguovlluide (Geahča čuoggá Finnmárkkuopmodaga birra).

Joavkku mielas dát lea árvoheames dilli mii ferte bissehuvvot farggamusat. FeFo ferte doahttalit árbejuvvon geavahanvuoigatvuođaid. Dan oktavuodas bidjat mii vuodđun ahte FeFo ja eará eiseválddit fertejit viežžat giliservviin ovda-gihtii addojuvvon miediheami go háliidit ásahit gilvaledji geavaheami gilgeavahanguovlluide ja boazodoallorohagaid siskkobealde. Lea vuoigatvuohta ja geatnegasvuohta guldalit maid árbevirolaš geavaheadjit dadjet. Dat guoská sihke guovlluide (fealttaide) gos Finnmárko-kommišuvdna lea addán riektecealkámušaid, ja doppe gos vel eai leat joavdan nu guhkás. Sámi guovlluin lea maiddá geatnegasvuohta čuovvut riikkaidgaskasaš neavvuid, vuosttažettiin ILO-konvenšuvnna nr. 169, ja mearrádusaid doppe mat leat sisabáhkken bargovugiid birra árbevirolaš álgoálbmotguovlluin.

Joavku áigu deattuhit ahte dát ii guoskka dušše Finnmárkui, muhto buot sámi guovlluide gos olggobealde ekonomalaš beroštumit leat álgán ávkkástallat báikkiolbmuid ja boazodoalu árbevirolaš ávkkástallanguovlluide turismma oktavuodas.

Doaimbajut

- Lea vuoigatvuohta ja geatnegasvuohta guldalit maid giliolbmot ja boazodoallu dadjet go stuora eananeaggádat háliidit láchit dili dasa ahte olggobealde ekonomalaš aktevrrat háliidit ávkkástallat sin guovlluide meahcceturismma oktavuodas.

Finnmárkoláhka 2005

Ovdal Finnmárkoláhka bodii 2005:s, de dálon giliolbmuin Finnmárkkus eai báljo obage lean vuoigatvuođat *meahcis*. Dát lei dilálašvuohta mii manai ruovttoluotta veaháš ovdalii gaskamutto 1800-logu, dalle go ráđdehus ja stuoradiggi makkárga vuodustusa haga nannii ahte gonagas dahje stáhta lea eaggáduššan Finnmárkku eatnama áramus áiggiid rájes - daningo Finnmárkkus ledje dušše ássan johtti Sápmelaččat” bastevaš orrunviesuid haga. Danne Finnmárku dadistaga šattai guovlun gos stáhta ipmirdii iežas leat priváhtarievttálaš eaggádin, gos eai ovttasge earáin lean makkárga vuoigatvuođat - boazodollui lei vissis spiehkasteapmi.

li lean makkárga historjjálaš duohtavuoha čuoččuhusas ahte gonagas/stáhta lei eaggáduššan Finnmárkku don doloža rájes juo. li makkárga oassi Finnmárkkus lean ovttabeallásaččat stáhta oktoráđdejumi fámu vuollásaš ovdalگو 1613:s, 1751:s ja 1826:s. Muhto - ideologalaš dilálašvuohta sápmelaččaid ektui ovdal 1800-logu gaskamuttus lei šaddan nu ahte dákkár málet duohtavuodát eai mearkkašan maidege.

Guhkesáigásaš čielggadanproseassa bokte, mii álggi Sámi vuoigatvuođalávdegottiin 1980:s, lei olahusmearrin kvalitatiiva rievdadus. Dat mielddisbuvttii ahte Finnmárkoláhka dohkke-

huvvui 2005:s. Finnárkku eanan maiddá dalle sirdojuvvui stáhtas FeFo:i. Dat mearkkaša ahte lea Finnárkku álbmot mii dál lea eanaeaiggát. FeFo stivrras leat guhtta miellahtu. Sámedikkis ja Finnárkku fylkkadikkis lea seamma ovddasteapmi ja válljeba goabbáge golbma stivraáirasa.³ Stivrajođiheadjiámmát maiddá lonuhuvvo vuoru mielde gaskal Sámedikki ja Fylkkadikki.

Ollugiin ledje stuora vuordámušat Finnárkoláhkii, ja sii dovddahedje ahte áigi dál lei ollen dasa ahte finnárkulaččat galget šaddat hearrániežaset viesus.

Finnárkkus lea FeFos earenoamáš ovddasvástádus láhčit dili ain sámi meahcásteapmái, dan vuodul go sámi beroštumit leat ná olu mudui biddjon vuodđun dán orgána ásaheapmái. Finnárkolága ulbmilparagráfa čujuha maiddá dan mutto čielgasit dan guvlui, mas meahcceaheapmi, mii mearkkaša *meahcásteapmi*, maiddá lea earenoamážit namuhuvvon:

Lága ulbmil lea lágidity diliid nu, ahte eatnamat ja luonduvulljodagat Finnárkku fylkkas hálddahuvvojit dássedis ja ekologalaččat suvdinnávccalaš vuogi mielde fylkka ássiide buorin ja earenoamážit sámi kultuvrii, boazodollui, meahcásteapmái, ealáhusdoaimmaheapmái ja servodateallimii vuodusin.

Eavttuid dáfus galggašii jáhkkit ahte Finnárkkus eai galggaše makkárga váttisvuodát joatkit kultuvrralaš dimenšuvnnain *meahci* luonduvuriid geavaheami dáfus, ja ahte Finnárkku álbmoga vuoigatvuodát nu ládje galget sihkkarastojuvvot ja jotkojuvvo.

Finnárkolágas viidáset gávnnavuvvui ahte boares vuoigatvuodát Finnárkkus galge guorahallot ja čielggaduvvot. Gč. § 29:

“Ásahuvvo kommišuvdna (Finnárkokommišuvdna), mii gustojeaddji riikkagottálaš rievttii vuodul galgá čielggadit daid eatnamiid

geavahan- ja eaiggátvuoigatvuodaid, maid Finnárkkuopmodat váldá badjelasas § 49 mielde.”

Dát kommišuvdna galgá árvvoštallat báikkiolbmuid vejolaš gustovaš vuoigatvuodaid das mii dál meroštallojuvvo gullevaš FeFo:i. Dohko sáhttet gilisearvvit, boazodoallu ja eará organisašuvnnat ja priváhtaolbmot diedihit sisa geavahanvuoigatvuoda ja vejolaš opmodatvuoigatvuoda gáibádusaid masa vuodđun leat earret eará oamasteapmi ja dološ áiggi rájes geavaheapmi. Sii geat eai boađe leat duhtavaččat Finnárkokommišuvnna árvvoštallamiiguin sáhttet guoddalit Finnárkku Meahcceduopmostului. Doppe lea viidáset guoddalanvejolašvuoha Alimusriektái.

Vaikko ulbmilparagráfas leat positiivvalaš sátnádeamit, ja vuordámušat ahte finnárkulaččat Finnárkolága bokte galge šaddat hearrániežaset viesus, de meahcceaheavaheami ovdáneapmi dán fylkkas liikká lea mannan nuppe guvlui. Joavku lea mearkkašan ahte vejolašvuodát sihke sámi ja eará báikkálaš meahcásteapmái Finnárkkus lea vearáskan manjel go Finnárkoláha dohkkehuvvui 2005:s.

Ovdal dan áiggi ja gitta 2007 rádjái lei olgoriikkalaččaid vejolašvuoha sáivaguollebivdud Finnárkkus garrasit ráddjejuvvon go sii prinsihpas dušše sáhtta doaimmahit guollebivddu guovllu siskkoalbealde mii lei 5 km eret riikkageainnus. Dát gáržžideapmi ásahuvvui 1960-logu loahpageahčen daningo olgoriikkalaš (suoma)lustabivdiid lohku juo dalááiggi johtalusvejolašvuodaiguin lei šaddan nu stuuris ahte sii ledje álgán duvdi eret Finnárkku olbmuid geat árbevirolaččat ledje ávkkástallan buriid rávdo- ja dápmotjávrriid.

2007:s mearridii FeFo stivra, 3 jienain 2 vuostá, jávkadit boares 5 kilomehterguovllu goappaš bealde riikkageainnu gos olgoriikkalaččain lei lohpi doaimmahit sáivaguollebivddu. Válđoággan lei ahte dat lei vuostálasvuodas EEO-šiehtadusa mearrádusaiguin, EEO-guovllu boargáriid ii vealaheami birra, lága paragráfa 25 vuodul, gos daddjo ahte “juohkehaččas” Finnárkkuopmo-

3) Sámedikki áirasiin galgá leat okta áirras gii gullá boazodollui.

daga eatnamis lea “lohpi smávvafođđobivdui ja -álvui ja guollebivdui čázádagain oaggunstákkui ja giehtavađđuin ja čoaggit luopmániid iežas báikedollui”.

Dan mielde maid mii diehtit, de ii biddjon gula-skuddamii gažaldat ahte rahpat meariheames ollu olgoriikkalaččaide. Gažaldat iige árvvoštallon Sámedikki njuolggadusaid ektui berošumiid birra mat galget deattuhuvvot Finnmárkku meahci rievdaduvvon geavaheamis. Dat livččii leamašan lunddolaš earret eará dan ektui mii lea nannejuvvon 4. paragrafás:

«Meahci rievdaduvvon geavaheapmi berre álgoálggus dáháhuvvat ovdagihit ráđđádallamiiguin singuin geat leat vuoigatvuodalaččat, geat guovllu geavahit ja guovllu guoskevaš sámi beroštusaiguin».

Prinsihpas lea olles máilmmis, mii mearkkaša 500-600 miljovna EO-boargáris - odne measta seamma vuoigatvuodát sáivaguollebivdui ja smávvafođđobivdui miehtá fylkka go finnmárkulaččain alddiineaset lea - eaige leat mearit dasa man ollu oaggungoarttat vuvdojuvvojit. Ii leat vuoigatmeahtun buohtastahttit dán “buohkaidrivttiin” olles máilbmái. Dát lea dagahan kvalitatiiva odđa gilvodili báikkioibmuide eanet guovlluin, iige sáhte gal báljo dadjat ahte dát oktiivástida ulbmilparagrafain.

Okta dilálašvuohtha mii dahká dili vel vearrábun lea mohtorjohtolaga njuolggadusaid geavatláš čadaheapmi. Rabas skohter- ja bievlaláhtut - mat eanas oktavuodain leat seamma go boares johtingeannut báikkioibmuide árbevirolaš meahcce-/resursaguovlluide leat namalassii rahpasat nai buot olgoriikkalaš geavaheddjiide.

Dát buktá gilvvu álbmoga “meahcceboramušgári” guovdu resurssaid alde - mii eat leat goassege oaidnán dákkár viidodaga ovdal. Oas-

sin dán govas lea ahte olgoriikkalaš mátkeooperatevrrat - almmá hehttehusaid haga - ávkástallat báikkioibmuide ja guvllolaš álbmoga luondduburiid go vudjet dohko “meahcceguollebivdiid” seamma jávrride ja čázádagaid go maid báikkioibmot ja guvllolaš álbmot lea geavahan don doloža rájes juo.

Johtti guollebivdiid lohku lea meariheapme bivnuheamos rávdo- ja dápnotjávrride, ja dat eretdudá Finnmárkku báikkálaš ja guvllolaš geavaheddjiid. Dát mielddisbukta vudolaš odđa ja duodalaš hástalus go guoská ávkástallanvuodosaš sámi *meahcásteapmái*. Eai gávdno eará guovllut Norggas gos álbmoga árbevirolaš *meahcásteapmi* lea ná deattu vuollái šaddan go juste Finnmárkkus.⁴

Duohtavuodas odne leat oibmuin njuolgut vel heajubut vuoigatvuodát iežaset lagasguovlluin go mii dili lei ovdal Finnmárkoláhka bođii 2005:s. Dát erohussan sidjiide geat gullet stáhtaalmenehii lulleleappos riikkas, gos bivdo- ja guollebivdovejolašvuodaid ávkástallama eavttut leat ahte galgá ássame Norggas, ja báikkioibmuin lea vuosttašvuoigatvuohtha sihke bivdui ja guollebivdui.

Vuosttildeapmi dan dárkokeahtes EEO-boargáriid boahtrinrávdnjái lea earret eará bures govviduvvon FeFo-čálloš 2015 giđa, mas daddjo ahte leat

«... boahtan cealkámušat priváhtaoibmuin, giliserviin ja Norgga Bivdiid- ja Guolásteddjiidsearvi (NBGS) báikkálaš serviin. Dát vuosttažettiin gullet vuorjašupmái ahte johtti guollebivdiid lohku ain lassána, ahte guollebivddu muddemat eai galgga gustot finnmárkulaččaide, ahte johtti guollebivdiid muddemat eai galgga čuohtat báikkioibmuide geavaheapmái, ja ahte ii galgga ásuuvvot garra ja byrokráhtalaš vuogádat mii čuoze báikkioibmuide guollebivdui».⁵

Joavkkus eai leat vejolašvuodát guorahallat daid juridihkalaš ja politihkalaš eavttuid mat Finnmárkoláhkii ledje vuodđun, muhto joavku áigu liikká čujuhit ahte dat ferte leat vuostálasvuodas ulbmilparagrafain ahte sápmelaččaid ja finnmárku-

4) 19.1.2016 mearridii FeFo stivra ahte johtti guollebivdit galget dušše sáhttit bivdit ovttain oaggunstákkui oktanis. Deike boahtrinrávdnjái eai biddjon makkárga konkrehta gáržžideamit.

5) FeFo: «Gulaskuddan - Sáivaguollebivddu muddemat Finnmárkkuopmodagas», 24.4.15.

laččaid vuoigatvuodát duvdiluvvojit eret nugo lea dáhpáhuvván dán dilálašvuodas. Joavkku maid garrasit eahpida ahte stuoradiggepolitihkkáriid áigumuš 2005:s lei ahte 25. Paragrafa “beassan buohkaide” birra, lei jurddašuvvon adnot nu ahte finnmávkulaččaid iežaset *meahcásteapmi* galgai vahágahttot, dahje ahte lánkaaddi mieleavtus dáhttu livččii galgan leat ahte EEO-šiehtadus galggai badjelduolbmat Finnmávkolága muđui ollu buriid áigumušaid ja mearrádusaid. Min ipmárdusa mielas dát lei guhkkín eret dan hui positiivvalaš vuoiŋgas mas lánkabargu dáhpáhuvai, gaskal Stuoradikki, Sámedikki ja Finnmávkku fylkkadikki. Mii eat obanassiige jáhke ahte Sámedikki ja Finnmávkku fylkkadiggi dán barggus geahččaledje dájuhit finnmávkulaččaid.

Lánkabarggu váldosisdoallu lei namalassii ahte oamasteami ja dološ áiggi geavaheami vuodul gávdnojit boares vuoigatvuodát maiddá Finnmávkkus, ja ahte daid vuoigatvuodát galge árvusadnot ja dohkkehuvvot. Dát boahá oidnosii earret eará ovtta sátnádeamis 5. paragrafas dan birra ahte lánka ii ... “ guoskkat oktasaš dahje oktagaslaš vuoigatvuodaid, maid sámit ja earát leat gártadan oamasteami dahje dološ áiggi rájes geavaheami bokte”.

Joavkku mielas lea dálá hehttekeahtes gilvu árbevirolaš Finnmávkku luondduburiid alde lea vuostálasvuodas prinsihpáin ahte gávdnojit boares vuoigatvuodát ja ahte dat galget identifiserijuvvot vuđoleappot. Duodai dát moméanta okto lea nu nanus ahte olgoriikkalaččaide ii obage livčče galgan viiddiduvvot beassan Finnmávkku luondduburiide. Danin berre mannan ruovttoluotta njuolggadusaide mat diktet vuoigatvuodáidentifiserema dáhpáhuvvat albma vugiid mielde.

Dan oktavuodas čujuhit mii dasa ahte Finnmávkkokommišuvdna juo lea árvoštallan vuoigatvuodá dilálašvuoda smávva vuodáid ja sáivaguollebivddu hálldašeami dáfus. Dát guoská

earret eará Unjárgga gildii Nuorta-Finnmávkkus. Sáivaguollebivddu birra celkojuvvo ahte dás lea iešheanalís riektevuodá lágaid bálddas:

«Vuoigatvuoda danin ii sáhte dušše beare heaittihit dahje dramáhtalaččat gáržžidit. Vuoigatvuodá vuodá mielddisbuktá maiddá ahte FeFo ferte hálldašit dan nu ahte báikkiolbmuid guollebivddu iežaset árbevirolaš geavahuvvon jávriin ja čázádagain, eai sáhte eretduvdit johtti guollebivdit».⁶

Smávva vuodá vuodá dáfus, de Finnmávkolága mielde dát lea álgoálgoš vuoigatvuodá mii seamma lánka go sáivaguollebivdu lea lánkananejuvvon Finnmávkolága bokte, ja dan iige sáhte dušše heaittihit dahje dramáhtalaččat gáržžidit. Finnmávkkokommišuvdna cealká viidáset:

«Vuoigatvuoda -vuodá ja iešvuodá mielddisbuktá maiddá ahte FeFo ferte hálldašit dan nu ahte eará olbmot eai duvdde báikkiolbmuid eret bivddus ja álvvus sin iežaset árbevirolaš álvoávkástallanguovlluin Unjárggas. Dát mielddisbuktá earret eará ahte báikkiolbmuid lea riekti vissis ovdavuoigatvuhtii resursavátnivuodas, muhto ahte earát maid besset guoskevaš guovlluide jus dat fal ii leat hehttehussan báikkálaš geavaheapmái».⁷

Dát autoratiivvalaš árvoštallamat mearkašit ahte báikkiolbmuid meahccegeavaheamis lea ovdavuoigatvuodá, ja mielddisbuktá ávžžuha FeFo:i váldit atnui eará geavada go guoská hálldašit daid luondduburiid olgoriikkalaččaid geavaheami ektui.

EEO-mearrádusat

Lávdegoddi lea ilus go Sámediggi mearrádus-hámis lea nannen ahte Finnmávkkuopmodaga hálldašeami ferte dáhpáhuvvat dakkár ádejumii vuodá ahte báikkiolbmuid dološvieruin ja dološ áiggi rájes geavahemiin lea iešheanalís riektevuodá go guoská ođasmuvvi luondduburiid ávkástallamii. Seamma lánka ahte báikkiolbmuid geavaheapmi galgá jotkojuvvo, eaige earát galge hávkadit dan.⁸

6) Finnmávkkokommišuvdna 2015, čuoggá 8.2.8.8, s. 104

7) Finnmávkkokommišuvdna 2015, čuoggá 8.2.9.8, s. 114

8) Sámedikki dievasčoahkkín, ášši 019/14 - Finnmávkolága čuovvoleapmi. Čuoggá 9..

Sámediggi ságaškuššá maiddá seamma mearrádusas molssaeavttuid EEO-mearrádusaid garvimii, earret eará namuhuvvo molsun seamma mállat njuolggadusaide go stáhtaalmennehis. Dihte maiddá ahte guovddáseiseválddit nannejedje ahte sámi kultuvra ii galgan vahágahttot dalle go EEO-šiehtadus dahkkui. Joavku lea ovttaoavvilis dasa.

Stuoradiggeproposišuvnnas nr. 100 (1991-92) - «Miedáhusa birra vuolláičállit eurohpálaš ekonomalaš ovttasbargosuorggi šiehtadusa (EEO)» – namalassii boahá čielgasit ovdan ahte Norgga sámpolitiikka vuoddu boahá bisuhuvvot, ja ahte lágat ja konvenšuvnnat mat ledje mearriduvvon dahje vuolláičállon eai boahán láivut EEO-šiehtadusa geažil. Viidáseappot nannejuvvui ahte EEO-šiehtadus ii čuoze Norgga vejolašvuhtii joatkit iešheanalís minoritehta- ja álgoálbmotpolitiikkain, ja áibbas čielgasit daddjui ahte “kulturbisuhan- ja ássanberoštumit sáhttet (...) vuhtiiváldot numot odne”.

Go guoská gažaldahkii sullii buohkaidriektái vai ii Finnmárrkkus buot EEO-boargáriidda, de dat prinsihpas juo ESA lei mearridan - gozihanorgána EEO-šiehtadusa čuoččumii - ovdal go Finnmárrkkoláhka mearriduvvui 2015:s.

Konkrehta váiddaášši meannudeamis 2000-2001:s ii eahpidan ESA Norgga rievtti čadahit sierra ortnegiid norgga álbmoga erenoamáš joavkkuide dahje kategoriijaide, ovdamearkka dihte sápmelaččaide, dahje čearddalaš ja kultuvrralaš sivaide geažil. Dat dattetge fertii dáhpáhuvvat ii njuolgggo vealaheaddji ortnegiiguin.⁹ Dat mearkkaša ahte dakkár sihkkarastin sámi kultuvrra vuodus sáhtii dáhpáhuvvat ortnegiiguin mat gustojedje buohkaide dan guoskevaš guovllus, muhto ahte eará geat ásse Norggas galge biddjot ovttdássašázžan eará EEO-boargáriiguin.

9) EFTA Surveillance Authority. Reive norgga EO-ambassádii, 29.6.2001.

10) Gč. Justiisálavdegotti čujuhusa 2005:s - luossa- ja sáivaguollebivdoláhkii § 22, fuođđoláhkii § 31 meahcceláhkii.

Molssaeavttuid árvvoštallan

Gávdnojit eanet áigeiguovdilis vejolašvuodát maiguin lea vejolaš buoridit dili Finnmárrkkus. Lávdegotti árvvoštallama mielde ferte FeFo, vejolaččat ovttasráđiid guoskevaš eiseválddiiguin, geavahit daid vejolašvuodaid mat gávdnojit bissehit dán dárkokeahtes ovdáneami sáivaguollebivddus ja smávvafođđobivddus Finnmárrkkus.

FeFo-stivra sáhtá dahkat mearrádusa ahte máhccá ruovttoluotta njuolggadusaide mat ledje ovdal 2007 dassáži Finnmárrkkokommišuvdna lea geargan iežas bargguin. Dat vissásit boahá buktit váidalusaid ESA:i. Dakkár váiddameannudeamis fertejit dáhkodeamit mat addojedje EEO-šiehtadusa soahpamis, dan birra ahte sámi beroštumit eai moktege boade vahágahttot, leat guovdilin.

Ruovttoluotta máhccan ovdal 2007 njuolggadusaide mielddisbukta fas ásaheami 5-kilomehterguovllus, muhto sáhtá maiddá válljet molssaeavttolaš variántta - namalassii ahte bivdu ja guollebivdu olgoriikkalaččaide ja ii finnmárrkkulaččaide lea lobálaš Finnmárrkkuopmodaga eatnamis go lea báikkálaš ofelaš gii dan jodiha. Vieris geavaheddjiid beassan sáhtá maiddá gáržžiduvvot nu ahte bivdin- ja oaggungoartaid dušše oazžu oastit báikkálaš vuovdinbáikkiin Finnmárrkkus.

Sámediggi lea nai namuhan ahte áigeiguovdilis čoavddusin sáhtá leat ahte FeFo sisaboadut bivddus ja guollebivddus ruovttoluotta fievrreduvvojit doibmii ja gessojuvvojit eret gávppálaš oasis - mat leat eananmávssuid, huksensajiid, báktedoaimmaid ja čievrra sisaboadut. Dalle šattašii seamma ládje go stáhtaalmennehis gos lea vejolaš bidjat orrunbáikegáibádusa - mii mearkkaša Norgga - vuoddu buoret vuogatvuhtii dahje lohpaí beassat doaimmahit bivdu ja guollebivdu nu ahte dat ii leat vuostálasvuodas EEO-šiehtadusa mearrádusaiguin.¹⁰

Sámi kultuvrra ja Finnmárrkkokommišuvdna ja Meahcceduopmostuolu barggu bealuštahtti čadaheami vuhtiiváldima geažil lea eará áigeiguovdilis láhkarijvadanvejolašvuodta ahte

Finnmárkolága § 25 mii lea dan birra ahte *juohkehaš beassá* sihkkojuvvo, ja dan sadjái bohtá ahte FeFo sáhtta earáide go finnmárculaččaide addit lobi dárkilit mearrádusaid vuodul.

Álkimus ja jođáneamos vuohki beassat eret dan árvvoheames dilis mii dál lea, dattetge čielgasit gullá FeFo:i. Doppe sáhttet dahkat stivrimearrádusa das ahte finnmárculaččain lea vuoi-gatvuohta bivdui ja guollebivdui fylkkas, ja sii sáhttet buktit evttohusa ortnegiidna mat sihkkarastet earáid beassamis dohko lagat njuolggadusaid vuodul.

Dakkár guvllolaš mearrádusa lea ollásit vejolaš dahkat, mii spiehkasta EEO-njuolggadusain, go dat lea huksejuvvon sámi kultuvrra vuhtiváldima ala. Dat maiddá mielddisbukta ahte buot EEO-boargárat olggobealde Finnmárkkus, maiddá dáčča, biddjojit ovtadássásažžan - juoga man ESA maid čielgasit lea dárkkuhan. Jovkui dattetge dás lea guovdilin sámi ja eará *meahcásteami* beroštusaid sihkkarastin Finnmárkkus.

Mii leat sihkkarat dasa ahte FeFo, ovttasrádiid Finnmárkkus meahcásteddjiiguin, bohtet gávdnat čovdosiid mat addet sihke sisriikkalaš ja eará EEO-boargáriidda govtolaš beassama sihke bivdui ja guollebivdui fylkkas - almmá nu ahte dat goarida finnmárculaččaid iežaset boares ávkástallanvuoddoša *meahcásteami*.

Min ávžžuhus Sámediggái danin lea ahte sii areála- ja birasdieđáhusas, ja iežaset beaivválaš politihkas, bidjet stuora deattu sihkkarastit meahcástanvuoigatvuođaid mat sápmelaččaide ja finnmárculaččaide gullet Finnmárkolága mielde.

Eará gažaldat maid meahccejoavku ii vuđoleappot goskkat dás, muhto mas lea njuolggomearkkašupmi sámi *meahcásteapmái*, gullá FeFo dávisteapmái Finnmárcokommišuvnna mearrádusaide. Ovdamearkka dihte sáhttet leat dilálašvuodát main kommišuvnna mearrádusat leat buorin dasa ahte gilitt ožžot eanet

hálddašanvuoigatvuođaid iežaset árbevirolaš geavahanguovlluide. Áššáiguoskevaš gažaldat dakkár oktavuodas lea ahte čuovvu go dát dan dáhtu ahte nannet sámi meahcásteami jus dát gilisearvvit ožžot FeFo vuostebeallin dakkár áššiin Finnmárkkus meahcceduopmostuolus.

Doaimmabijut

- Sihkkarastin dihte sámi ja eará árbevirolaš meahcásteami Finnmárkkus, de Sámediggi ferte gulahallagoahtit FeFo:in ja guovddáš eiseválddiiguin bissehit dan heivetmeahtton olgoriikkalaš gilvvu sáivaguollebivddu ja smávvafođđobivddu ektui.
- Sámedikki áirasat FeFo-stivrras berrejit aktiivvalaččat bargat bisseheame dan dárkokeahtes gilvvu sáivaguollebivddu ja smávvafođđobivddu alde Finnmárkkus.

Sámi vuoigatvuođalávdegoddi ii - náč 2007: 13. Girjeráidu a. Ođđa sámeriekti (sru ii)

Seamma ládje go Finnmárkkus dáfus, de leat čadahuvvon sámerievtálaš čielggadeamit reastta sámi ássanguvlui Romssa rájes Hedemárkkus davimus oassái - *Ođđa sámeriekti. NÁČ 2007:13 Girjeráidu A ja B*. Dáppe leat ollu evttohusat main leat hui guoskevašvuohta meahccejoavkku bargui. Muhto - ii oktage 2007 evttohusain dán rádjái leat čuovvoluvvon politihkalaš meannudemiin.

Kárten ja dohkkeheapmi dálá eanan- ja luonduresursavuoigatvuođain lea guovdil čielggadeamis.¹¹ Árvvoštallamat galget buktit evttohusa lánkii kártet ja dohkkehit dálá vuoigatvuođaid árbevirolaš sámi guovlluin Romssa fylkka rájes lúlás guvlui. Dát čalmmustahttojuvvo kárten ja dohkkehanlágas kártenkommišuvnna ja meahcceduopmostuolu ásaheamiin.

Daid orgánaid barggu oktavuodas daddjo ahte «... sámi dimenšuvdnii ferte biddjot mearkkašahhti – ja dávjá mearrideaddji – deaddu orgánaid árvvoštallamis das galgá go

11) Čuovvovaččat lea vižžon dárogielat NÁČ 2007:13 čoahtkáiigeasus. Girjeráidu A, s. 69-82.

gáibádusaid váldit mielde meannudeapmái, nu ahte vuolggadássin lea ahte gáibádusat main leat sámi oainnut galget čielggaduvvot ja mearriduvvot».

Viidáset evttohuvvojit ođđa hálddašanortnegat báhcán stáhtaeatnamiidda árbevirolaš sámi guovlluin Romssas ja Nordlánddas, gos stáhta-eatnamat dán guovtti fylkkas dahket 45% - measta 30 000 oktiibuot 65 000 km². Eanetlohku lea evttohan ođđa hálddašanortnega mii mielddisbuktá ahte dán eatnama oamastanráđastallan sirdojuvvo ođđa oamastanorgánii - *Hålogalánddaalmennehii*.

Ulbmilmearrádusat leat hábmejuvvon Finnmárkolága minstara mielde, muhto nu ahte eai dušše namut guovllu ássiid ja sámi kultuvrra vuhtiiváldima, muhto dat namuha maiddá álbmoga nai muđui. Hålogalánddaalmenneha stivrras galget leat guhtta miellahtu, mas Sámediggi nammada guokte miellahtu oktan persovnnalaš várrelahtuiguin, Nordlándda fylkkadiggi guokte ja Romssa fylkkadiggi guokte.

Sisaboahtohálddašeami dáfus lea evttohuuvvon mearrádus mii geatnegahtta Hålogalánddaalmenneha, mannel go ruđat leat várrejuvvon iežas doibmii, ahte láigosisaboadut ja eará eananeiggátsisaboadut galget ruovttoluotta báikkálaš birrasiidda gos sisaboadut leat vuolggahuuvvon.

Meahccevuogiatvuodaid hálddašeapmi Hålogalánddaalmenneha eatnamis evttohuuvvo biddjot “gitta guđa” guvllolaš meahccestivvii. Daid galget guoskevaš guovllu suohkanstivrrat nammadit. Dát leat iešráđálaš orgánat mat eai leat Hålogalánddaalmenneha vuollásažžan eananeiggádin eaige suohkaniid vuollásažžan mat nammadit stivrraid.

Guoskevaš guovllus galgá juohke suohkanis leat unnimus okta stivráirras, nu ahte stivrras oktiibuot leat unnimus čieža áirasa. Boazodoalus galget unnimus guokte áirasa ja eanandoalus guokte. Boazodoallo- ja eanandoalloáirasiin galgá álohii leat eanetlohku stivrras vaikko das leat eanet go 7 miellahtu. Guoskevaš guovllu meahcceávkástallama sisaboadut galget bissut guovllus.

Lávdegoddi evttoha muddema bivdo-, álvo- ja guollebivdinvuogiatvuodain mii eanasmuddui joatká otná njuolggadusaiguin mat stáhta eatnama dákkár doaimmaide leat, ja meahccestivrrat sáhttet dábálaš rámmaid siskkobealde muddet bivddu, álvvu ja guollebivddu ávkástallama. Nannejuvvo maiddá ahte boazodoalu lea earenoamáš riektevuoddu Hålogalánddaalmenneha eatnamiin.

Lulli-Norgga dáfus oaiivilda eanetlohku ahte stáhta álbmotrievttálaš geatnegasvuodat sihkkarastit sámi vuogiatvuodaid ja sámi oassálastima eanan ja luondduresurssaid hálddašanortnegii stáhtaeaggáduvvon eatnamiin lullisámi guovlluin sáhtta vuhtiiváldjuvvo meahccelága ođastemiin. Geográfalaš ráddjejuvvo dán leat Davvi-Trøndelága, Lulli-Trøndelága ja Hedemárku stáhtaalmennehat gos doaimmahuvvo sámi boazodoallu.

Lávdegoddi evttoha danin ahte meahccelágas nannejuvvo ahte vuogiatvuodta sámi boazodollui, nu mot boazodoallu lea doloža rájes doaimmahuvvon, lea iešheanalís geavahanvuogiatvuodta seamma ládje go eará geavahanvuogiatvuodat dološ áiggi geavaheami vuodul. Eará evttohus lea ahte boazodoalu ovddasteapmi meahccestivrrain galgá láchkanannejuvvo, ja ahte sihke eanandoalus ja boazodoalus galget leat guokte stivramiellahtu goappás ge.

Evttohuuvvo maiddá gonagassii láchkavuoddu oktiibidjat guokte dahje eanet meahccestivrraid jus dárbu sámi boazodoalu doaimmaheapmái meahccestivrraid hálddašanguovllus bealušta dan. Sihkkarastin dihte stáhtaalmennehis sámi váikkuheami stáhta eananeiggáthálddašemiide, de berre okta miellahttu Statskog SF stivrras nammaduvvot Sámedikki evttohusa vuodul.

Vel okta evttohus lea ahte ealgabivddus stáhta, FeFo ja Hålogalánddaalmenneha eaggáduvvon eatnamis sámi boazodoalloguovllus, galget sámi boazodoallit go muddemat dahkkojit lobis bivdui oassálastit, meroštallot leame giliássin.

Mii guoská konsultašuvnnaide ja áššemeannudeapmái doaimmain mat sáhttet oazžut

váikkuhusaid árbevirolaš sámi guovlluid luondduvuodđui boahdá, earret Sámedikki ja eará sámi vuoigatvuodalaččain ja beroštumiin, ovdamearkka dihte boazodolliin ja sámi báikegottiid ovddasteddjiin, leat riekti konsulterejuvvot jus fal guoskevaš doaimma sáhtá njuolga sidjiide čuohcat. SRU II mielde lea maid veara mearkkašit ahte ILO geavadat čájeha ahte konsultašuvdnageatnegasvuohka ii duššo gusto stáhtii, almmolaš válldi doaimmaheaddjain, muhto maiddá orgánaide mat stáhta bealis doaimmahit eananeaggátráđđejumi árbevirolaš sámi álgoálbmotguovlluin.

Doaimbajijut

- Joavku rávve bajás vuoruhit SRU II evttohusaid čuovvoleami.

Fágajoavkoraporta “meahcnehálddašeami áلكidahttin”

Lassin Sámi vuoigatvuodálávdegotti 2007 evttohussii gávdno maiddá fágajoavkoraporta 2013 rájes - “Meahcnehálddašeami áلكidahttin”, gos rávvejuvvo addit suohkaniidda eanet váikkuheami meahcnehálddašeamis.

Sámi bealis leat dattetge vissis eavttut mat boahhteáigásaš meahcnehálddašeamis fertejit devdojuvvot. Okta dain lea ahte sámi boazodoallu mii doaimmahuvvo Hedemárkku davit oasi rájes Finnmárkui ii ábut oažžut váddáseappot vuogádaga maid galgá vuhtiiváldit go odne. Eará lea ahte berre maiddá váldit vuhtii ahte heajos suohkanlaš ekonomijja sáhtá mielddisbuktit lámččojuvvo dilli doaimmaide mat sáhttet árbevirolaš sámi meahcásteami bidjat vel eanet deattu vuollái.

Fágajoavkku evttohusaid viidáset meannudeami ektui, de dattetge lea áibbas vuđolaš ahte meahcnehálddašeami rievdadeapmi ii ábut boahtit meahcneareálaid Romssa rájes gitta Hedemárkui ođđa hálddašeami evttohusaid duohta meannudeami ja čađaheami ovdii. Lea lunddolaš daid meannudit ovddemus. Dasto oažžu árvoštallat leago dárbu joatkit vel eanet áلكidahttimiin.

Joavku lea maiddá oaidnán ahte fágajoavkuraporta ii leat namuhan ahte sámi kulturvuođđu mealgadii ain odne lea čadnon meahccái, mii mielddisbukta álbmot- ja siskkáldasrievttálaš suddjema ja mielдемearridanrievtti. Lea maiddá dehálaš vuodđu ahte Sámi vuoigatvuodálávdegotti II evttohusaid berre meannudit ovdalگو eará rievdadusat dahkkojit guoskevaš guovllu *meahcnehálddašeamis*.

Joavku lea maiddá registreren eará vuorjašuhiti ovdáneami mii lea jođus. Leat plánat stáhtalaš opmodagaid juohkit bihtáide ja vuovdit daid priváhtaide. Dat boahdá váttásmahttit boazodoalu dilálašvuodaid, ja jáhkkinis maiddá dilálašvuodaid eará meahcásteapmái dakkár ođđaprivatiserejuvvon guovlluin.

Finnmárkku lulábealde lea priváhta eananeaggádiin juo geavahanvuoigatvuohka oalle stuora meahcneareálaid badjel, ja stáhta ii berre váikkuhit dasa ahte dat stuorrot vel eanet. Dat vissásit ii boađe váikkuhit sámi dahje eará *meahcásteapmái*.

Dutkan ja hálddašeami - máhttu sámi árbevirolaš máhtu birra

Min mielas lea dehálaš ahte meahci hálddašeami huksejuvvo árbevirolaš ja diedalaš máhtu lotnolasvuoda ala. Dađibahábut lea nu ain ahte árbevirolaš máhttu dávjá meroštallojuvvo osolaš sáhkavuorrun, ja ii váldojuvvo vuhtii. Dat mearkkaša ahte ollu dilálašvuodain lea gaska sin gaskkas geat doaimmahit meahcneburiid almmolaš hálddašeami ja sámi árbevirolaš meahcneburiid geavaheami. Dát lea kultuvrralaš dimenšuvnna geažil. Fágaolbmot dán suorggis, biologat ja luondduhálddašeadjait, leat hui unnán oahppan sámi kultuvrra birra oahpuineaset. Dat mearkkaša ahte luondugeavaheami árbevierut ja árvvut eage čalmustahttojuvvo. Álgoálbmotriekti ii báljo leat dehálaš fáddán dakkár oahpposurgiin.

Dehálaš eaktun vai sámi *meahcásteapmi* galgá dohkkehuvvot ja oažžut iežas vuoigatvuodalaš

stáhtusa lea ahte dutkiin ja hálddašeddjiin lea máhttu sihke sámi historjjá, kultuvrra ja sápmelaččaid árbevirolaš luondduhálddašeami birra. Odne dát hirbmadit váilu sihke dutkamis ja hálddašeamis.

Muhtun surggiin - vuostálasvuodas sihke našuvnnalaš ja riikkaidgaskasaš lágaid - ja njuolggadusaid - sámi árbevirolaš máhttu duvdiluvvo eret dahje meroštallojuvvo leat mearkkaškeahtá, dahje ii - máhttun. Dát guoská earret eará luossahálddašeapmái gos ii duođaštuvvon čuoččuhus biologalaš bealis lea ahte lea dušše badjelmeare guollebivdu mii mielddisbukta čuoččuhuvvon njiedjama luossamáddodagas. Earenoamáš čielggas dát lea Deanu/Deanočázádaga dáfus - gos luossabivdu lea leamašan sámi kultuvrra caggin lohkameahttun buolvvaide. Dán čázádagas lea predáhtorhálddašeapmi dramáhtalaččat rievdan, báikkálaš stivrejuvvon hálddašeamis almmolaš stivrejuvvon hálddašeapmái. Eanas ovddeš báikkálaš hálddašandoaimmat leat dahkkon rihkolažžan, muhto dán oaivvildit mearkkaškeahtá dehálažžan go guoská luossamáddodaga vejolaš negatiiva čuozaheamis. Nu ii sáhte joatkit doppe iige eará surggiin gos sámi árbevirolaš máhttu ii árvvusadnojuvvo. Sámediggi berre danin leat vel garraset vuojeheddji nu ahte dán oažžu rievdat.

Našuvnnalaš njuolggadusain ferte bidjat gáibádusaid alit oahppo- ja dutkanásahusaide das ahte luondduhálddašeddjiin ja biologain galgá leat álgokursa sámi historjjás, kultuvrras ja árbevirolaš máhtus. Dakkár prinsihpa čadaheapmi boahká oažžut positiiva váikkuhusa veaháš dobbelis boahteáiggis, muhto fertejit maid doaimmat dahkkot buoridan dihte odne máhttodási dán suorggi dutkanásahusain ja hálddašeaddji orgánain. Dát guoská Birasdirektoráhtii, fylkkamánniid birasgáhttenossodagaide (sámi guovlluin) SLB:i, boazopolitiijaide ja FeFo:i. Dutkan- ja čielggadanásahusat mat bidjet eavttuid hálldahuslaš doaimmaide árbevirolaš sámi luonddugeavaheamis, ovdamearkka dihte Norgga Luonddudutkanásahus, NINA, leat unnimusat seamma dehálaččat.

Sii geat leat geatnegahtton bivdogeahččaleami vuđđosa duogábealde ja ráhkadeami leat maiddá dehálaččat vai šaddá eanet ipmárdus sámi bivdoárbevieruide. Dán geahččaleami oahpamusmearrái danin berre váldit mielde elemeanttaid mat buktet dakkár máhtu.

Sihke dutkan ja hálddašeapmi dárbbša eanemus vejolaš ollislaš máhttovuodu go guoská sámi luonddugeavaheapmái vai sáhttet dahkat áššáiguoskevaš barggu go guoská resurshálddašeapmái sámi guovlluin. Danin berre namuhuvvon orgánaide fállujuvvo geatnegahtton kursa árbevirolaš sámi luondduhálddašeamis ja árvovuodus, man ala dákkár hálddašeapmi lea huksejuvvon. Dakkár kursa berre maiddá addit álgomáhtu riikkaidgaskasaš ja našuvnnalaš njuolggadusaid birra mat gohččosiid bidjet guoskevaš eiseválddiide.

Eará dehálaš bealli dás lea báikkálaš beroštupmi ja searvan luondduburiid hálddašeapmái. Ovdalaš áigge báikkálaš ja árbejuvvon árbevirolaš máhttu geavahuvvui njuolga luondduhálddašeamis. Danin lea dehálaš ahte Sámediggi ja eará eiseválddit váikkuhit nanneme báikkálaš gelbbolašvuodabirrasiid mat čalmmustahttet, ja barget dakkár máhtu čohkkemiin ja vuogáhttimiin.

Dakkár gelbbolašvuodabirrasat váikkuhit earret eará dasa ahte sámi báikenamat bisuhuvvojit manjisbohttiide. Dát lea earenoamáš dehálaš. Báikenamain lea namalassii dehálaš máhttu ekologijja, historjjá ja luonddugeavaheami birra. Mánngga ládje sáhtá dadjat ahte báikenamat leat čoavddan máttarmáttuid máhttui eanadaga ja doppe resurssaid birra. Dat lea máhttu mii maiddá lea dehálaš boahteáiggi meahcásteapmái sámi guovlluin, ja veahkkeneavvun mat maiddá lea ávkkálaččat árbevirolaš hálddašeami joatkimii.

Báikkálaš máhttguovddážat danin leat hui dehálaččat sámi árbevirolaš meahcásteami suddjemii ja sihkkarastimii. Mánngga lági mielde sáhtá dadjat ahte sii ovddastit osiid sápmelaččaid kollektiivvalaš muittus, ja sáhttet addit dehálaš buktosiid sihke bajásšaddi buolvva ektui, ja

orgánaide ja ásausaide main ferte ja galgá leat árbevirolaš sámi luondduhálddašeami máhttu.

Sámi luonddugeavaheapmi álbmotmehciin ja suodjalanguovlluin

Luondduguovlluid suodjaleapmi ja ráfáiduhhtin leat doahpagat maid dávjá mannet giehtalagaid. Sámegilli gávdno doaba suodjaluvvon guovlu, man sáhttá jorgalit gáhttejuvvon dahje várjaluvvon guovlluin. Nubbi doaba lea ráfáiduvvon guovlu, mii njuolga jorgaluvvon mearkkaša ráfáidahttojuvvon guovlu.

Gehččon árbevirolaš geavaheaddjiperspektiivas, de lea stuora erohus *suodjaluvvon guovllus* ja *ráfáiduvvon guovllus*. Ollu sámi guovlluin leat danin vásihan garra vuosttildeami plánaide ása-hit suodjalanguovlluid ja álbmotmehciid. Dat lea daningo olbmot ballet das ahte ođđa suodjalanmearrádušat - bohtet hehttet dábálaš *meahcásteami*, ja boazodoalu geavaheami- *ráfáiduvvon guovllu* mearkkašumi olis (*ráfáidahttojuvvon guovlu*) .

Ollugiid mielas dát lea paradoksan suodjaleami vuodušteami ektui - mii dávjá lea ahte galget sihkkarastit “duohtatkeahtes” guovlluid boahteáigái. Paradoksa lea ahte lea juste boares sámi árbevirolaš geavaheapmi ja hálddašeapmi areálain mii lea leamašan nu fuolalaš ja nanaguoddevaš ahte guovllut odne orrot leame hui “buhtisin”.

Joavkkus leat leamašan unnán vejolašvuodát lagat guorahallat suodjalanproblematihka. Liikká háliidit mii geažuhit ahte suodjalankonseapta mii lea huksejuvvon *suodjaluvvon guovllu* prinsihpa ala, mii mearkkaša várjaluvvon guovlu, lea dat mii sáhttá leat eanemus áigeguovdilin. Doppe sáhttá joatkit sihke fuolalaš sámi geavahanvugiid mat leat vuoduštan suodjaleami, seammás go dohkkehuvvo sámi geavaheapmi mii eambo lea heivehuvvon ođđaáigásaš doaibmamálliide. Dat mearkkaša ahte suodjala guovllu dainna geavahemiin mii doppe gávdno, nugo ovdamearkka dihte leat dahkan máilmmiárbeguovllus

Laponias Ruota davimus oasis. Doppe jotkojuvvo sámi árbevirolaš *meahccegeavaheapmi*, ja dát geavaheapmi sáhttá joatkit maiddá ođđaáigásaš komponanttaiguin mat leat boahtán. Sámi geavaheami sihkkarastá vel eanet dat ahte dán máilmmiárbeguovllu stivrras lea sámi eanetlohku.

Dálá geavaheami suddjen ja sámi eanetlogu suddjen mihtilmas sámi guovlluid suodjalan- guovlostivrraid suddjen lea lobálašvuodaášši masa berre bidjat stuora fuomášumi suodjalan- plánaid joatkkabarggus Norgga sámi guovlluin nai.

Mohtorjohtolat

Meahccegeavaheami oktavuodas lea mohtorfievrruid geavaheapmi, geasset ja dálvet, áigeguovdilis fáddá. Joavku lea digaštallan otná *meahccemohtorjohtolaga* oaidnobeliid, ja oaivvilda ahte ollu otná mohtorfievrogeavaheamis ii sáhte meroštallot leat ávkkástallanvuodjimín. Joavku áigu maiddá várret tendeanssaid vuostá dan guvlui mas muohtaskohteriid, njealjejuvllagiid ja meahccebiillaid geavaheapmi measta juo meroštallojuvvo leat buohkaidriektin. Dat boahtá leat hehttehussan sámi ja eará *meahcásteapmái*, iige boađe ovddidit dán doaimma jierpmálaš lági mielde. Berre maiddá leat áicil tendeanssaide dan guvlui ahte *meahcásteapmi* adno ággan buiga lustavuodjimiidda.

Boazodoalus lea diehttelas vuoigatvuohta geavahit dakkár fievrruid iežas ealáhusa oktavuodas. Earáid meahci luondduburiid ávkkástallama dáfus mohtorfievrruiguin, de joavkkus lea seamma oaidnu go Sámedikki areáladieđáhusas - *Eallit riikkas riikka eavttuid mielde - 2009 rájes*:

“Lea dárbu ordnet dili nu ahte lea mánggalágan meannudeapmi ohcamiin. Giliolbmuin geat ellet eanadagain ja resurssaiguin, galgá sáhttit giedahallat eará ládje go eará guovllu lustavuddjiid. Deattu vuolde, ferte suohkana dahje gili álbmot, sáhttit vuoruhuvvot ovdalii olbmuid geat eai gula suohkanii”.

Joavku lea áicil ahte duollet dálle sáhttet čuožži-

lit guovtteoavilvuodát gaskal boazodoalu ja báikkiolbmuid dárbbuid *meahcis* vuodjima oktavuodas. Dán sáhtá geahpedit molssaevttolaš vuodjingeinnodagaiguin go guovllus leat bohccot, ja várrogas spiehkastatgeavadiin go bohccot geavahit eará guohtunguovlluid. Dakkár dilálašvuodain lea heivehanmunni ja heivehandáhttu čoavddasátni. Álkibut bargovuogit molssaevttolaš geinnodagaid giddemii, rahpamii ja ásaheimiide boahtá leat konstruktiivvalaš ja riidoeastadeaddji doaimman. Seamma láhkái lea maid dehálaš ahte boazodoallu váldjuvvo mielde ođđa skohter- ja bievlláhtuid plánemiidda.

Vejolašvuhta maid joavku lea guoskkahan lea ahte fertte addot láhkavuoddu geatnegahttit suohkaniid ráhkadit ovttasdoaimmaplánaid boazodollui ja eará geavaheapmái. Dakkár plánat sáhtáše váikkuhit eanet heivehanmunnái.

Joavku mielas berre maiddá dahkkot dutkkus mii sáhtá oážžut ovdan buoremus geavadiid go guoská gieđahallat vuostálasvuodaid gaskal boazodoalu ja *meahcásteami*, mii mearkkaša mot olbmot iešguđet báikkiin dan viiddis boazodoalloguovllus leat gávdnan ortnegiid mat leat ábolaččat sihke boazodollui ja dáloniidda.

Eará dilálašvuhta maid joavku ohcala leat láhkaásahusat mohtorjohtolátna rievdadusaide mat leat rahpan dasa ahte galgá šaddat álkibun ásahtit vuodjinláhtuid buiga lustavuodjimiidda. Dát láhkaásahusat berrejit sisttisdoallat mearradusaide mat hehttejit *meahcceresurssaid* gártat dárbašmeahtun deattu vuollái, nugo boazodoalu legitiimma vuoigatvuodaid.

Mearrasápmelaččat

Joavku lea eanasmuddui geahčadan nannáma resurssaid ja luondduburiid, muhto lea riektá ja luonddolaš cuiget muhtun hástalusaid mat earenoamážit mearrasápmelaččain leat iežaset árbevirolaš ealáhusaid ektui, earret nannánresurssaid geavaheami.

Mearrasámi guovllus rahčēt ain ovdeš áiggiid politihka kumulatiivvalaš váikkuhusaiguin. Dat guoská earenoamážit dáruiduhttimii, ja čuohteja-

gi rahčamuššii vuosttildit aktiivvalaš bivdoneavvuid geavaheami ja áhpemanni guollefatnasiid guolásteami vuonain. Dát goarádus váikkuhii garrasit hedjonahttime sin ealáhusvuodu gain lotnolasealáhusat vuotnaguolásteapmi ja *meahcásteapmi* ledje dehálaš vuoddoelemeantan.

Odne liikká mearrasápmelaččaid stuorámuš hástalus lea ahte sin don dološ ealáhusa vuđolaš vuoigatvuodát eai dohkkehuvvo. Stáhtus maŋjel guokte – golbmalogi jagi čielggademiiguin, eanas konklusuvnnat dain leat ahte mearrasápmelaččain lea *vuoigatvuohhta* álbmotrievttálaš mearradusaide ja dološ áiggi rájes geavaheami vuodul, ja boadus maŋjel mearrasámi vuoigatvuodaid politihkalaš meannudeami 2012:s lea šaddan juste nuppe ládje. Riikka alimus eiseváldi, Stuoradiggi, nannii dalle ahte ii dološ áiggi rájes geavaheapmi, álgoálbmotriekti dahje dán guovtti riektivuodu lotnolasvuohhta atte makkárgu vuđolaš rievtti mearrabivdui, ii mearrasápmelaččaide dahje eará guvllolaš álbmogii davvin.¹²

Mearraluossabivdit - main hui ollugat leat mearrasápmelaččat - leat maiddá vásihan stuora negatiivvalaš rievdadusaide sullii maŋemus vihttalot jagis. Das lea sáhka garra bivdoneavvogeavaheami ja guolleáiggiid gáržžádusain, ja luondduluosa dramáhtalaš haddegahččamis biebmánindustriija hirkmat stuora lassáneami geažil. Sámi guovlluin Finnmárkku lulábealde lea mearraluossabivdu measta visot nohkan, ja namuhuvvon fylkkas ges geahppánit ja geahppánit mearraluossabivdit. Olbmot dovdet ahte sii eai oro joksame mearrideaddji eiseváldiidiežas oainnuiguin. Dát guoská earret eará guolleáiggiid gáržžádusaide ektui ja bivdoneavvogeavaheami gáržžidandoaimmaide ja gáržžidandoaimmaide njuorjuid ektui mat váldet luosaid

12) Dán árvoštallamii lea vuoddu “ « Proposišuvdna 70 L (2011–2012, oassálastinlága, áhperesursalága ja Finnmárkolága rievdadusaide birra (riddoguolástuslávdegoddi) » - 16.3.2012, « Ealáhuslávdegotti árvalusevttohus oassálastinlága, áhperesursalága ja Finnmárkolága rievdadusaide birra (riddoguolástuslávdegoddi). Evttohus. 336 L (2011-2012) - addon 29.5.12. Digaštallan Stuoradikkis, mánnodaga 4.6.2012, ášši nr. 2. “Ealáhuslávdegotti árvalusevttohus oassálastinlága, áhperesursalága ja Finnmárkolága rievdadusaide birra (riddoguolástuslávdegoddi)”.

firpmiin ja billistit luossabivdoneavvuid. Ollugat maiddái jerret manin sin árbevirolaš máhtus hálddašanoktavuođas ii leat makkárge árvu.

Dál maiddái davimus Norgga sámi guovlluid vuonain vásihit stuorámuš sisabáhkkenhástalusa mii goassege lea leamašan. Dat lea biebmanindustriija jođanis lassáneapmi, mii dagaha ahte ásaheamiide dárbbáša ođđa mearraareálaid.

Dát ásaheamit sáhttet earret eará mielddisbuktit:

- Dorski ja eará guollešlájaid goddosajiid billisteamii.
- Báikkiolbmuid eretduvdima árbevirolaš vilgesguliid, nugo dorski ja sáiddi guolástansajiin.
- Eretduvdin ásaheami mearraluossabivdosajiin mat buolvvaid mielde leat geavahuvvon.
- Gárgidemiid - mii váikkuha hedjonahttime luondduluossamáddodagaid genaávdnasiid.
- Luossadihki - mii lea hui garra áitta luonddulussii.
- Fuođar- ja kemikálanuoskkideami mii váikkuha negatiivvalaččat eallimii mearas doppe gos biebmanrusttegat gávdnojit.

Muhto mearrasápmelaččain ja báikkiolbmuin doppe gosa biebmanindustriija háliida ásaht doaimmaid, ii leat makkárge formálalaš stáhtusa go guoská vuosttildit dakkár ásaheamiid. Dat mearkkaša ahte báikkiolbmot danne ferttejit rahčat muhtun daid stuorimus biebmanfitnodagaid vuostá máilmmis jus guoskevaš suohkan lea dadjan ahte háliida biebmanindustriija. Dat ii leat gilvu seamma eavttuid vuodul.

Loahppaevttohusat

Ollislaš guorahallan lágain ja njuolggadusain mat hehttejit árbevirolaš geavaheami.

- Sámediggi berre čađahit ollislaš guorahallama lágain ja njuolggadu-

sain mat odne leat hehttehussan dasa ahte olbmot galget sáhttit ávkástallat báikkálaš luondduburiid dološ áiggi rájes geavaheami ja álgoálbmotrievtti prinsihpaid mielde, ja Sámediggi galgá geavaheami buot olámuttos kanálaid sihkkarastit dán vuoigatvuoda.

Sierra láchkaparagrafa meahci identitehtalaš ja kultuvrralaš árvu deattuheapmái?

- Ásahan dihte eanet prinsihpalaš ovt-tadássásašvuoda gaskal sámi joavkkuid, de lea okta áigeguovdilis vejolašvuoha ahte ovdamearkka dihte sámeláhkii ásaheami paragrafa meahci dehálašvuoda birra sámi kultuvrii.
- Gaskaboddosaš sisdoallu sáhtta leat ahte dehálaš vuoddu sámi kultuvrii lea ođasmuvvi luondduburiid ávkástallan. Sámi kultuvrii ja identitehtii lea danin hui dehálaš sámi meahcásteami joatkin? Ovdamearkka dihte:
- *Meahcásteapmi lea don doloža rájes leamašan sámi kultuvrii guovdilis vuodđun. Sámi meahcásteami lea danin iešheanalís vuoddu mii berre reflekte-rejuvvot lágain ja njuolggadusain.*

Molssaevttolaččat:

- *Meahccegeavaheapmi lea don doloža rájes leamašan guovdilis vuodđun sámi kultuvrii. Sámi meahcásteami lea danin iešheanalís vuoddu dehálaš dulkonmeantan areála- ja birassuorggi lágaid- ja njuolggadusaid geavaheami.*

Vuodđodokumeanttat ja girjjálašvuoha

Aikio, Aimo: *Olmmoš han gal birge. Áššit mat ovdđidit birgema.* Karasjok 2010.

Finnmárkokommišuvdna: *2. guovllu raporta Unjárga.* Finnmárkokommišuvdna guovvamánu 13.b. 2013.

FeFo: *Gulaskuddan - Sáivaguollebivddu mudde-mat Finnmarkkuopmodagas 24.4.15.*

FeFo: FeFo strategalaš plána, mearriduvvon stivrras 15.12.2015.

Henriksen, Jan Erik: *Mii lea birgen ja man árvvus lea dat otná sámi servodagas?* Prentejuvvome Sámi Dieđalaš Áigečállagis.

Leem, Knuud: *Beskrivelse over Finmarkens Lapper.* Kiøbenhavn 1767.

Sámediggi: Ášši SP 019/14 Finnmárolága čuovvoleapmi:

Sámediggi: Ášši SP 044/15 Sámedikki areála- ja birasdiedáhus.

Sámediggi: *Eallit riikkas riikka eavttuid mielde. Sámedikki areáladiedáhus 2009*

Sámediggi: *Sámedikki plánabagadus. Bagadus sámi kultuvrra, ealáhusdoaimmaheami ja servodateallima luondduvuođu sihkkarastimii plánemis plána- ja huksenlága mielde (plánaoassi). 2009.*

Sámediggi: *Sámedikki njuolggadusat man mielde árvvoštallat sámi beroštumiid Finnmárkku meahci rievdaduvvon anu ektui. 2007.*

Stuoradiggeproposišuvdna nr. 100 (1991-92) - Miedáhusa birra vuolláičállit eurohpálaš ekonomalaš ovttasbargosuorggi šiehtadusa (EEO):

Qvigstad, Just: *Lappische Sprichwörter und Rätsel.* Kristiania 1922.

Mildosat

Cealkámušat Sámediggái boazodoalldiedáhusa oktavuodas – earenoamážit lullisámi bāatsoe - boazodoalu birra

Mandáhta ektui sáhtta joavku buktit cealkámušaid Sámediggái maiddá go guoská dilálašvuodaide mat eai njuolga gula meahcásteami doahpaga vuollái.

Joavku áigu maiddá geavahit dán vejolašvuoda go guoská muhtun boazodoallogažaldagaide, ja sávvá ahte dat sáhttet árvvoštallojuvvot ođđa boazodoalldiedáhusa ráhkadeami oktavuodas. Dát guoská vuosttažettiin lullisámi boazodolui mii guhkit áiggi lea leamašan garraseamos deattu vuolde. Vuosttažettiin sivvan dasa lea hui

heajos vuoduštuvvon nákkus 1880-logu loahpageahčen dan birra ahte lullisápmelaččat ledje bohtán davvin ja ledje oalle marjnit ásahan bāatsoe dain lulimus guovlluin.

Go guoská gažaldahkii leago otná hálddašanstivrenvuohki heivehuvvon meahcásteddiid dárbbuide, de lea dárbbášlaš ahte boazodoalldiedáhus maiddá čalmustahtta sápmelaččaid geain ii leat šat bāatsoe ealáhusláhkin. Lulimus osiin Saepmies leat vuoigatvuodát meahcásteapmái nannosit čadnon boazosápmelaččaide, ja sii geat leat massán čanastaga dasa eanasmuddui leat massán vuoigatvuoda smávvafođđobivdu ja guollebivdui. Dakkár lágan doaimmaheapmái ferte oastit bivdin- ja oaggungoartaid, mii iešalddis mearkkaša ahte dán vuoigatvuoda lea massán.

Boazodoallovuoigatvuoda massimiin massá maiddá eará dehálaš kultuvrralaš beassama dahje resurssa, vuoigatvuoda váldit alces eatnamis ja vuovddis ávdnasiid duodjebuvttadeapmái. Joavkkus lea ovdandollon ahte bohccuid haga lea sápmelaš lulli-guovllus measta juo vuoigatvuodaide haga.

Eará váttisvuoha masa joavku lea čujuhan lea sihkkarastit guohtunráfi elliide, ovdamearkka dihte gorrelogu vuodul dan mielde man galle proseantta guohtunguovlluin leat guhkkelis go 5 km eret sisabáhkemis. Guohtunráfi oktavuodas registreret maiddá ahte lihcadeaddji sisabáhkemiid lohku nai lassána - earret eará iešguđet málet falástallanlágideamit ja meahcceturisma. Danin berrejit bohtit čielgaseappot njuolggadusat maiddá diekkár doaimmaide dan ektui ahte sihkkarastit ealuide dárbbášlaš ráfi.

Joavku lea maid beroštumiin oaidnán áibbas ođđa evttohusa dan birra ahte sámi bāatsoe berre bohtit UNESCO máilmmiárbelistui. Dat lea juoga mii berre namuhuvvot boazodoalldiedáhusa oktavuodas. Erenoamáš dehálaš lea dát lullisámi guovllus gos gávdno máilmmiárbebáiki Plassje, gos hupmet maid lullisámegiela mii gávdno UNESCO áitojuvvon gielaid listtus.

Raporttas lea joavku ohcalan ovdáneami SRU II

evttohusain. Selbu-, Čáhputášši, ja Girjásášši, gos aitto lea boah tán positiiva duopmu, addet guovdilis eavttuid viidáset vuoigatvuodabargui - mii jáhkkmis váikkuha ahte sámi vuoigatvuodát maiddá duodái dohkkehuvvojit lullisámi guovllus.

Odne lea boazosápmelaččaide addon dušše okta sadji ovttaskas meahccestivrrain, dan botta go eará stivrrer fas eai obanassiige mieđit sápmelaččaide dakkár saji. Joavkku mielas ferte sáhttit deaivvadit ovtadássásaš vuodu alde ja dakko bokte oázžut eret cakkiid ja lasihit ipmárdusa álbmotčearddaid gaskkas. Danin lea hui dehálaš ahte boazodoalloáirasat ožžot iežaset govttolaš saji meahccestivrrain nugo SRU II lea evttohan.

Maŋemus áiggi ovdáneapmi plánejuvvon sisabáhkemiid dáfus boazodoalloguovlluide deattasta nai dárbbu oázžu jođáneamos lági meannudeami SRU II:s. Ovdamearkan lea mearrádus maid ráđdehus dagai 8. vahkkus 2016:s Fosena ja hirbmat stuora bieggafápmohuksema dáfus doppe. Sullasaš proseassa lea jođus Kalvvatnan guovllus Nordlánddas, ja Lulli-Trøndelágas leat sullasaš doaimma pláneme Selbu suohkanis.

SRU II meannudeapmi livččii sihke riekta ja dárbbalaš ovdalgo loahpalaš mearrádusat dahkkojit dakkár áššiin. Jáhkkmis boadášii dalle vel čielgaseappot ovdan ahte boazosápmelaččain leat vuđolaš vuoigatvuodát dain guovlluin, ja ahte gávdno sámi geavahanvuoigatvuohta.

Selbu-ášši Alimusrievttis 2001:s lei áigeearru ja riekteearru. Selbu-ášši dáhpáhusas lei “speadjalbonjastanprinsihpa” dat mii lei dehálaš. Doppe sámi geavaheapmi hui guhkes áiggi badjel dohkkehuvvui vuoigatvuodavuodđudeaddjin. Dát berre maiddá nannejuvvot lágaide vai sihkarastá eksisteansavuodu álgoálbmogiidda lulde.

Lullisámi båtsoes leat maid stuora váttisvuodát váilevaš áidedoallama ja buhtadusolggosmáksi-miid geažil eananeaggádiidda bohccuid geažil mat bohtet gilvojuvvon eatnamiidda. Ii sáhte joatki nu mot dál lea.

Ovddeš Lulli-Trøndelága fylkkamánni, Jørn Krog (dál jápmán), háliidii 2014:s rievdadit lága nu ahte eananeaggádat ožžot ovddasvástádusa áidedoallamii mii sihkarastá ahte gilvojuvvon eatnamiidda eai beasa bohccot. Fylkkamánni áigu ovddidit gažaldaga áidegeatnegasvuoda birra ovddasvástideaddji departemeanttaide ja ákkastallat rievdadeami ovddas. Viidáseappot evttohii son ahte kollektiivvalaš ovddasvástádus orohaga siskkoabealde fertii heaittihuvvot. (Geahča earret eará su kronihka Adresseavisen, «En lite ærerik historie», 23.9.14.) Joavku doarju dán ollásit. Ii leat veahášge govttolašvuohta ahte lea vealaheapmi gaskal bohccuid mat leat meahcceguoh-tumis ja šibihiid mat leat meahcceguohtumis.

Dát čuočcá garrasit smávva báikegottiide ahte áidegeatnegasvuohta mii Boazodoalloláhkii lea nannejuvvon ii mudde boanddaid ja eanandolliid geatnegasvuoda suddjet iežaset gilvojuvvon eatnamiid biebmoelliin mat guhtot *meahcis*. Danne boazodoalloláhka dakkár oktavuodain šaddá ráddjejeaddji láhka boazosápmelaččaide. Dat váldá maiddá eret fokusa das ahte buohkat dakkár guovlluin fertejit váikkuhit dasa ahte eai čuožžil nu ollu riidodilit. Ii leat riidoeastadeaddji go stáhta movttiidahtá meahccelagas ođđagilvimiidda ja oktasaš geassesajiid ásaheapmái *meahcis*, maid eai leat geatnegahtton áidut sisa. Mii diehtit ahte dát lea sivvan ollu riidduide iešguđet báikkiin gos gilvojuvvo.

Dát lea maiddá gažaldat vuoiggalaš riekteovdneami ektui. Ii sáhte leat riekta ahte boazosápmelaččat fertejit máksit vahátbuhtadusaid go leat ásahuvvovon gilvojuvvon eatnamat boazoguohtuneatnamiidda, eaige dát leat áidojuvvon sisa.

Vahátbuhtadusláhka lea eahpedemokrántalaš ja vealaheaddji. Objektiiivvalaš vahátbuhtadusovddasvástádus, beroškeahhtá sivas, ii gusto earáide go boazosápmelaččaide, ja dan ferte dadjat leat anomaliijan riektevuogádagas. Dan sadjái go dan muddet áidelágain ja guođohangeatnegasvuodain, de leat välljen dán čoavdit riidoeastadeaddji sisaáidundoaimmaiguin. Dát gal iešald-dis lea okta vuohki mot dan dahkat, muhto áiddit

fertejít maid divoduvvot. Šaddá miellagiddevaš oaidnit gii daid olggosgoluid máksá.

Mohtorjohtolatlága ložžen, mii rahpá mohtorjohtolaga *meahcis* stuoraservodaga vuoinjastandárbbuide, šaddá maiddái noađđin sámi båtsoei. Eanet johtolat maiddái sáhhtá dagahit kumulatiivvalaš váikkuhusaid ja dagahit riidduid go bohccot bohtet vulos leagádagaide gos olbmot oaivvildit ahte bohccot eai galgga leat.

Lullisámi guovllus dovdet maiddái dálkkádat-rievdadusaid. Muohtasiivu dálvet ovdal juovllaid eanasmuddui ii šat gávdno. Dat mearkaša ahte guođoheddiin ii leat vejolašvuhta čuovvut ealuid ollesáiggi numot ovdal. Ovttas eanet sisabáhkemiiguin sihke bissovaš ja lihkadeaddji (boraspiret, eanet johtolat, váilevaš doarjja oahceáiddiide), dahká váttisin hehttet ealuid beassamis guovlluide gos eai galgga leat.

Eará dilálašvuhta mii lea fuomášuhtton jovkui lea ahte rájít lobihis ja “lobiheames” (ráfáidahtto-

juvvon guovllut bohccuide), eai čuovo lunddolaš dusttodemiid. Daid rájiid berre sirdit nu ahte dat čuvvot johkasuorgeráiggiid dahje leagádagaid, ja ahte dat danne leat lunddolaš geográfalaš ráddjemat gaskal dakkár guovlluid.

Joavku áigu maiddái čujuhit ahte boazodoallu dárbbasa ođđa areálaid. Lullisápmelaččat leat massán guovlluid mánga stuora diggeáššiin, ja dasto dehálaš jeagelguohtumiid maid dušše boazu sáhhtá ávkkástallat. Østerdalenis lea ovddeš áiggiid earret eará leamašan båtsoe. Doppe masse boazosápmelaččat areálaid proseassaid bokte mat odne eai livčče dohkkehuvvon. «Doppe gávdnojit viiddis guovllut boazojeahkáliiguin mat váikkuhit buvttadit buot buoremus ja dearvaseamos bierggu.

Diekkár dinggaid berre maid fuomášuhttit Sámedikki boazodoallodieđáhusa oktavuodas.